

Karşı İdeoloji ve Edebiyat *

Birlikim 33/20

Marksizmin ayırdedici **birincil** özelliğinin ihtilalcilik olduğunun belki de gereğinden sık vurgulanması gerekiyor. Çünkü Stalinizmin Marksist teoride meydana getirdiği öne sürülen kireçlenmenin giderilmesi amacıyla başlatılan girişimlerin büyük bölümünün bu ayırdedici özelliği perdelemeyi öngördüğü, bugünün somut koşullarında daha **da** açık kavranabiliyor. Özellikle ihtilalin¹ gerekli olmayabileceği yolunda zaman zaman uyarılarda bulunmuş Avrupa Komünizminin proletarya diktatörlüğünü **de** tarihî bir kategori olarak aşmasından ve yürürlükten kaldırmasından sonra.²

Bu yüzden Marksist teorinin temel kavramlarının **özgül** alanlarda ele alınıp irdelenmesini gerektiren her girişimin kendisini daima bu ayırdedici özelliklerle denetlemesi gerektiğine inanıyorum. Bu konuda yapılacak en ufak dalgalık, verilecek en ufak ödün, terimler ne kadar marksist olursa olsun teorinin **revize** edilmeye başladığı anlamına gelir.

Amaçlanan hızlı devrimcilik oynamak değil, teorinin kültür ve sanat alanında şüpheye yer bırakmayacak biçimde revize edildiğini,

* Bu yazının *bağlayıcı* kavramı proletaryadır. Terimleri, tanımları ve kurgusu, yalnızca nesnesini görünür kılmaya yöneliktir. Betimleyici olmak zorunda kalınan kimi yerlerde, özellikle ikinci bölümde bile hiçbir *yan* anlamaya yol açılmamaya çalışıldı.

Yazı, teorik kapsamı dolayısıyla belli bir azınlıkla konuştuğunu *biliyor*, bu yüzden terminolojik olmaktan *da* çekinmiyor.

İkili anlamaları önlemek amacıyla kesinlikli bir dil kullanıldı. Bu kesinliği yazarın saygısızlığına ya da içe-kapanmışlığına yormamalı. Çünkü bu yazı öncelikle Marksistler arasında bir *tartışmayı* amaçlıyor. Terimler ve tanımlar belirlenmiştir. Tartışma bu *düzeyde* ve *alandaki* kalındıkça mümkün olabilir.

Yazının sentetik niteliği dolayısıyla başvuru kitapları belirtilmedi genellikle. Ancak okur öne sürülen tezleri yönlendiren ana-düşüncelerin kaynaklarını rahatlıkla kestirebilir.

daha da ötesinde Marksist eleştiri ve analiz ölçütlerinin burjuva ideolojisinin güdümüne girdiğini söylemek.³ Bu önermenin, en saf kan «ontolojistlerin» Marksist Estetik yazdıkları ve kimi **insancıl sosyalistlerle** dil-bağı kurdukları bir dönemde **bile** doğrulanması istenecek elbet.

Bu doğrulamaya girişmeden, yöntemsel bir soruna değinmekte yarar var: Şimdiye kadar bütün öteki alanlarda olduğu gibi kültür-sanat alanındaki tartışmalarda **da**, analiz girişimlerinde **de** egemen ideolojinin kavramlaşmalarından yola çıkıldı ve bu yüzden burjuvazinin sorunsallarına bağlı kalındı. Hayırlanan burjuva ideolojisinin terimleri **verilmiş** yüklemeleriyle yorumlandığından yalnızca analiz edilmemekle kalmadı, hem eleştirel, hem yaratıcı etkinlikte yanılmaları yol açtı. Eğer eleştiri gerçek anlamda Marksist teoriden kaynaklanacaksa, şimdiye kadar sürdürülen tartışma ortamının kavramlaşmalarını **öncelikle** tersine çevirmek zorundadır. Yürürlükteki ilişkiler düzenini⁴ bütünüyle geçersizleştirecek olan bu tersine çevirme işleminin teorik **sonuçlarına** katlanamayan bir bakış-açısı kendini Leninist bağlamında Marksist saymamalıdır.⁵ On yıldır **özgürlük** kelimesi teorik bağlamının öylesine dışında vurgulandı ki gerek edebî etkinlik, gerekse eser yalnızca özgürleşmekle kalmadılar, teorinin ilkelerinden bağımsızlaştılar ve koptular **da**. Marksist teoriye göre ve teorinin **içinde** edebiyatın özgüllüğü tartışılmadı, tam tersine; tartışılan, Marksist tezlerin burjuva ideolojisinin teorilerine ne ölçüde uyarlanabileceği idi. Türkiye koşullarında ve yalnızca edebî alanda şu sav-söz alabildiğine geçerlidir: Burjuvazi Marksizmi özümlemiştir.

Bu özümleme, kullanılan tekniklerin ve biçimsel yöntemlerin betimsel bir sunumuyla da gösterilebilir elbet, ama bu tutum o yöntemleri oluşturan özsel içeriği yeterince açığa çıkaramaz. Sorun ideolojik baskı ve baskı ay-

gıtlarıyla ilgilidir çünkü. Bir dil ürünü ortaya koyan kültür-sanat adamı, doğrudan doğruya bu aygıtın içinde yer alır. Yaratıcısı olduğu kadar yıkıcısıdır **da** bu aygıtın. Ancak bu yıkıcı kimliğin kazanılması, her şeyden önce verilmiş dilin **dışına** çıkılmasını gerektirir. Çünkü durmadan kurulu düzenin **rationale**'ini savunan, pekiştiren ideolojik baskı kendini en çok dil-içi ve dil-dışı göstergelerde açığa vurur.⁶ Bilinci denetleyen, güdülendiren ve uyumlayan **geri-besleme** (feed-back) yalnızca burjuvazinin sınıf egemenliğini güçlendirmek amacıyla kullanılmakta ve işletilmektedir. Reklamcı «Moda Vakk'o'dur» derken yalnızca tüketici eğilimlerini kışkırtmadığını bilmektedir: En iyiyi, en güzeli burjuvazinin bildiğini belirten bir önermedir bu. İşçi sınıfını burjuvaziyle **bütünleştirmeyi**, hem onun, hem de kültür-sanat adamının ihtilalcı eylemini **önlemeyi** amaçlayan bilinç-altı kurgu her yerde yürürlüktedir. Burjuvazi proletaryaya foto-romanlar, patron olan işçi filmleri sunuyorsa, **ayrıcalığının** farkındaki kültür-sanat adamına da öznelci felsefeleri ve derinlikler psikolojisini sunar.⁷

«Koş Anadolu, koş» spotu sadece alıcı yaratmak ve rekabeti kızıştırmakla kalmaz, aynı zamanda Türkiye'de sanayi sermayesinin gücünü **de** kanıtlar. Daha özel anlamda ise Koç grubunun otomotiv sanayiine de el attığını, o alanda da suyun başında olduğunu vurgular. Kültür-sanat adamı ise «Leyla'nın o pencerenin önünde duruşunda insanın yalnızlığını kavriyoruz» türünden cümleler yazdığına neyi belirlemektedir acaba? Özümüze özgüdür yalnızlık, dünyada ve insan oluşun bir **gereğidir**. Bir gereklilik olduğu için **de** ortadan kaldırılması imkânsızdır. Böylece reklamcıyla kültür-sanat adamının yazış biçimleri son analizde düzenin değişmezliğini vurgularak **örtüşürler**. Reklamcı daha başlangıçta neyi pazarladığını ve nereyi temsil ettiğini bilmektedir. Eleştirel olduğunu sandığı anda sistemin **rationale**'ini onaylayıcı ve onaylatıcı önermeler geliştirmektedir kültür-sanat adamı ise. Çünkü içinde bilgilendiği egemen ideolojinin değer ölçütleriyle ve kavramlaşmalarıyla eğilmektedir konusuna. İdeolojinin verilmiş terimlerle tartışılması, daima **içerden** bir tartışmadır. İçerden eleştiri, sistemi onarmaya yarar, Marksist-Leninist bağlamında ortadan **kaldırmaya** değil.⁸

Türkiye'de kültür-sanat adamının sınıfsal kökeni açısından burjuva değer yargılarıyla yetiştiği, yıllar yılı onun sorunsallarıyla ilgilendiği bir gerçek. Toplumsal muhalefetin kristalize olduğu 1950 yılından bu yana yetişenlerle bu kuşağa bütünleşenler, toplum eleştirisine **bile** Marksist kavramlardan çok liberal ve varoluşçu kavramlarla yöneldiler.⁹ Bu yüzden sınıfsal protestonun önceliğinin gözden kaçırılması. Genellikle ussal ve bireysel olan vurgulanmıştır, **tarihî ve sınıfsal** olan değil. Bugün birçok kültür-sanat adamının kendilerini hâlâ Marksist sanmalarının nedeni budur. Bu yanılığın ortaya konmasının, bu yol-arkadaşlarının **ait** oldukları ortam içinde değerlendirilmelerinin zamanıdır ve bu değerlendirme kültür-sanat kavramlaşmalarının **ön-koşulu**'dur. Kültür-sanat adamlarının büyük çoğunluğunun kendini Marksist sanmasına yönelik önermeye ilişkin bir açıklama girişimi, konunun kapsamı da gözönünde bulundurularak şöyle genellenebilir:

Türkiye'de gerçek bir teorik hayata geçilmeye başlandığı yıllarda biri iç, öteki dış iki tarihî olayın kesişmesi kültür-sanat adamının en büyük talihsizliği olmuştur: Stalinçiliğin **resmen** suçlanması ve Demokrat Parti'nin **baskıcı** kimliğini açıklaması. Birinci olay Marksizm-Leninizmin tersinden okunmasının başlangıcını oluşturmuş, ikinci olay ise bir yeraltı adamı kimliği kazandırmıştır kültür-sanat adamına.

Stalin kültürünün kınandığı —bu kınamadaki teorik ve pratik ölçü sözkonusu edilmiyor elbet— 1956 yılında kültür-sanat adamının bilgi ve bilinç düzeyi neydi acaba? O tarihe kadar doğrudan doğruya Moskova'ya bağımlı Marksist aydınlar hemen bütün dünyada olduğu gibi resmî teoriyle sınırlıydılar ve teorinin de ancak Türkiye'ye ulaşabilen **bölümüyle** ilintiliydiler. Karşı-Stalinçiliği doğuran çeşitli sorunlar hakkında ancak dolaylı yoldan ve **gözden geçirilmiş** biçiminde bilgi edinmişlerdi.¹⁰ Krüççev'in XX. Kongre'deki söylevinin yarattığı şokun derinlemesine bir analizi bu yazının sınırlarını aşar, ancak bu söylevin Türk Marksistlerinin bir bölümünde ideolojik-politik **çözümüye**, bir bölümünde ise **içe kapanmaya** yol açtığı hemen söylenebilir. Birincilerin **insancılık** kelimesinin yüklemine iç rahatlatıcı bir anlam-özü bularak

burjuvaziye kaydı, ikincilerin ise sonraki yıllarda Türkiye koşullarının yanlış yorumlanmasına yol açacak sekterizme bağlandığı, herhalde üzerinde durulması gereken bir öngözlem olarak belirtilebilir.¹¹ Demokrat Parti yönetiminin baskıcı uygulamalara başlaması ise, zaten zihni bir şok geçiren Marksist aydını uzun yıllar süresince teori ve eylem alanında **pasifize** etmiştir. Sonuçta bu aydınlar **da** burjuvazinin sanayi kesiminin 27 Mayıs darbesiyle gerçekleşen isteklerinin içeriğiyle **yetinmişlerdir**.¹²

Radikal aydınlar ise daha Marksizme kayış aşamasında bir «katil-Stalin» ve «özgürlük düşmanı Komünizm» imgesiyle **karşılaştırıldılar**. Bu kesim giderek yoğunlaşan ekonomik ve politik baskı karşısında daha özgürlüğe ve eleştirel düşünce biçimleri arıyor, ancak güdümünde kaldıkları bu imge yüzünden Marksizmi seçemiyordu. Politikanın zorunu olduğunu seziyor, ama bireysel özgürlüğünü de korumak istiyordu. Bir yanda Hugo vardı, bir yanda Höderer. Tanrı Janus gibi iki yüzü de aynı olan bir görüntüydü bu. Bugün bile kültür-sanat adamının yaratılarında alttan-alta gözlemlenen eyleme umutsuzca girme, seçme'yi metafizik sorun olarak koyma gibi eğilimlerin nerden doğduğu kolayca anlaşılabilir.

Bu arada Türkiye'de uygulanan yayın politikasının da egemen ideolojinin kısıtlamasına yardım ettiğini hemen eklemek gerekiyor. Kültür-sanat adamı Marksizmin kendisini öğrenmeğe başlamadan teorinin şu ya da bu yanını **eleştiren** eserlerle karşılaştı. Genellikle teorik ve terimsel hazırlığı bulunmayan okura Sartre'in **Materyalizm ve Devrim** adlı kitabı sunulduğunda yıl 1962 idi. Aydınlar-yazarlar —Marksizmi seçenler de, radikaller de— **Elyazmaları'nı, Alman İdeolojisi'nin, Kutsal Aile'yi**, kısaca Marx'ın Hegel'le hesaplaştığı başlıca eserleri —1977'de okumayan Marksistler bulunduğu için **Kapital** hiç anılmıyor— okumadan Garaudy'nin Sartre'a cevabını ve benzerlerini, yani Marksizmi **dolaysız** bir insancı felsefe gibi gösteren metinleri hafızladı.¹³ Bu durumun ne tür kavram kargaşalıklarına ve yanlış anlamalara yol açtığı bugün daha açık biçimde gözlemlenebiliyor.

Kavramların ve sorunsalların gelişim süreçleri ve teorinin içinde değil de **hümanizme**

bağlı olarak değerlendirilmesi bir yandan, Stalinciliğin ve Jdanovculuğun¹⁴ yarattığı korku bir yandan kültür-sanat adamının ideolojinin terimlerini kesinlikle terkedememesine, daha da ötesinde böyle bir sorun olduğunun farkına **bile** varamamasına yol açtı. Kültür-sanat adamı politikaya bulaşmamaya **özellikle** dikkat etti. Bu tutum bir karşıt politika değilmiş gibi. Marksizmin politik yükleminden kaçış, teorinin yalnızca **özümleyici** yanının vurgulanışı, burjuva ideolojisiyle ilişkilerin **eleştirici-dıştalcı** değil **bütünleştirici** birlik-teliğine yol açtı. Barış içinde birlikte yaşama ilkesinin soyutlanarak yorumlanması ise edebiyat alanına, hemen hemen bütün burjuva değerlerinin Marksizme kabulü şeklinde yansdı. İnsanın özgürlüğü, kurtuluşu ve mutluluğu eserde de, düşüncede de **aşkınlaştı** böylece. Sınıfsal olan edebiyat içi eleştirel **söylem'in**¹⁵ basit bir **ögesi** durumuna indirgenerek neredeyse yürürlükten kaldırıldı ve edebiyat, ideolojinin teorik kapsamında **bulundurulmaya** devam etti. Bu bulunduruluşun zprunlu sonucu olarak da insanın kurtuluşu ile **proletaryanın** kurtuluşu **özdeş** terimlermiş gibi kullanıldı.¹⁶

Bu çok genellenmiş süreç içinde, kültür-sanat adamı Marksizmi ahlaktan kaynaklanan bir insancılık saymaya, Türkiye'nin gündemindeki sorunları burjuva insancılığının terim ve kavramlaştırmalarıyla tartışmaya ve çözmeye devam etti. Egemen ideolojinin dışına çıkmadı bu yüzden de. Egemen ideoloji tarafından **emiliş**, genellikle burjuvazi ve küçük burjuvaziden gelen kültür-sanat adamını ahlâken desteklediği proletaryanın somut mücadelesinden uzağa düşürdü ve kendi kurtuluşunu **da** gerçekleştirebilecek olan **biricik** sınıfla organik bir bağ kurmasını engelledi. Proletaryayı hâlâ «**o derin tarihi uykuda**» varsaymayı seçen kültür-sanat adamı, özgürleşmiş edebiyat, özgür yaratıcılık gerekçeleriyle ideolojinin rahatlıkla özümleyebileceği insancı protesto ve derinlikler psikolojisi alanına çekildi. Proletarya ve müttefiklerinin bilinçlendirilmesi edebiyat dışı, utandırıcı bir davranış olarak konuldu ve yalnızlık, ölüm korkusu, cinsel bunalım, nesnelere bağımsızlığı gibi sorunlar için henüz **olgunlaşmamış** sayılan proletaryanın **icerik-dışı** bırakılmasına yol açtı. Gelgelelim düzenin değişmesinden

ve toplumsal adaletten yana olan kültür-sanat adamı egemen ideolojinin sorunlarını yine **de** Marksizmin sorunlarıymış gibi görmeye devam etti. Bir **kültürel-travma'yı** göze almadıkça devam da **edecek**.¹⁷

Bu kültürel-travmayı gerektiren koşulların genel sunumunun yeterli olduğu varsayılıyor ve öncelikle tersine çevrilmesinin zorunu olduğu öne sürülen kavramlaştırmalar iki ara başlık altında ele alınıyor:

1. Edebiyatın malzemesi insan değildir.

Bir Marksist, daha işin başında tırnak içinde ve büyük harfle yazılan insan'ı teorinin bir ön-koşulu olarak dışarda bırakır. Tür varlığı olmasının dışında tarihin konusu olan bir özü yoktur insanın. Marx'ın analitik yöntemi de insandan değil ekonomik dönemden kaynaklanır, «ilk tarihî olgu maddî hayatın üretilmesidir. Duyular dünyası, Aziz Bruno'nun yaptığı gibi en azına indirilip bir deynekten ibaret sayılsa bile, bu deyneğin üretilmesini sağlamış olan faaliyeti şart koşar.» **Alman İdeolojisi'**nden bu kısa alıntı, insanın üretici faaliyetinin öncelliğini ve belirleyiciliğini yeterince vurgular. Öteki insanlarla birlikte yapılan bu faaliyet doğayla birebir durumunda bile bir **ilişkiyi** şart koşar. Bu bağlamda, insanın bir nesnelleşme biçimi olan edebiyat, ilişkilerin anlatımıdır. Bu ilişkiler, üretim tarzının belirlediği toplumsal formasyon içindeki ilişkilerdir elbet, öncelikle de **sınıfsal** ilişkilerdir. Edebiyatın malzemesini oluşturan bu sınıflararası ilişkiler **dolaylaştırmalar**la bireylerarası ilişkileri oluştururlar.¹⁸

Sınıflararası ilişkiler toplumsal kuruluşun kavranmasını sağlıyorsa sınıf-**ici** ilişkiler de kişilerin anlaşılmasını sağlar. Bunu söylerken sınıf-**ici** ilişkilerin sınıflararası ilişkiler karşısındaki **görece** özerkliği gözönünde tutuluyor. Bu görece özerklik hem aynı sınıf üyelerinin için birbirlerinin çıkartması olmadıklarını açıklar, hem de kişisel belirlenimin benzersizliğini. Sınıf-**ici** kişilerin kişilerle ve kişinin kendisiyle ilişkisi, bu ilişkilerin dolaylaştırmaları ruhsalın çözümlenebileceği alanı verir.¹⁹

Edebiyat için adlandırılmış bir insanın özü, **doğası** yanlısamadır. Yazar bu yargının karşısına inansa da. Bireyci anlayış ilişkilerin kavranış ve yorumlanışını başkalaştırır yalnızca, ilişkilerin **nesnelliliğini** değil. Bu yüzden edebî metinde sanatçının bilinçliliği ve yetene-

ği ölçüsünde özgüleşerek dile gelen ilişkiler, son analizde ekonominin belirleyici olduğu toplumsal formasyonun ilişkileri olarak kalırlar. Ama bu ilişkiler sınıflı toplumda kendilerini oldukları gibi ele vermezler. **Şeyleşmişlerdir** çünkü. Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da örneğin kaçakçılığın **gerçek** niteliği yitmiştir: Yasanın ilgili maddesiyle mayın tarlası arasındaki **bireysel** bir olgudur yalnızca. Türkiye genelinde ise geri-kalmışlıkla ilintili görülmektedir. Mülksüzleşme ve yoksullaşma kaynak kıtlığı, az çalışma, talihsizlik gibi gerçeğe sonradan yapışmış niteliklerle açıklanır olmuştur. Varlıkları yadsınamayan sınıflar aynı bütünün **parçaları**, birer toplumsal grup gibi gösterilmeye çalışılır. Sistemin üzerindeki bu perdeleme, proleterin hayat koşulları her gün biraz daha düzelen bir **birey** olarak proletaryadan yalıtılması çabalarıyla daha **da** pekiştirilmektedir.

İlişkileri değil tırnak içine alınmış insanı öngören bir edebiyat, bu yüzden egemen ideolojinin kapsamında kalır. Soyut insan ağır basınca, yanlış bir dünya bilinçliliği edinilmesine yol açan şeyleşmiş ilişkiler kimliğini korur ve sınıf mücadelesini **gizlemeye** devam eder. Marksist eleştiri içinse²⁰ önemli olan bu mücadelenin açığa çıkarılması, güçlendirilmesi ve proletaryanın dünyayı dönüştürmesine yardımcı olmaktır.²¹ Burada, yeniden üzerinde durulacak bir noktayı hemen belirtmek gerekiyor: Proletaryadan yana oluş konuların, kişilerin, olay örgüsünün belirli bir açıdan **düzenlenmesiyle** sağlanamaz her zaman. Edebiyat eserinde ilişkiler dil yoluyla nesnelleşirler. İdeolojik tavır metnin bütününe yayılmış **genel-söylem**'le metin içinde kişilerin, olayların, durumların geliştirdiği **alt-söylem**'lerde **belirginleşir**.²² Metnin kişileri işçi sınıfından olabilirler, kırsal kesimden gelebilirler, ne var ki onları asıl ele veren konuştukları dildir: Tutucu bir ortakçadır bakarsınız, sınıf değiştirmek isteyen bir işçidir ya da. İlişki biçimi başlangıcında egemen ideolojinin kapsamı içinde ele alınmışsa bu ilişkinin söylem'de nesnelleşmesi **de** ideolojik olur. Tırnak içindeki insanı anlatmayı seçen bir edebiyat kolaylıkla düşebilir bu açmaz.²³ Köy romanlarının büyük bölümünün için **popülizme** saplandığı ve için şematik kaldığı kolayca anlaşılabilir böylece.

Bu yorum çerçevesinde, burjuva ve küçük burjuva çevrelerin duygu ve düşünce dünyasından küçümsenemeyecek örnekler veren kültür-sanat adamının şimdiye kadar işçi kesimine **niçin** yanaşmadığı da sorulabilir. Bu tutumda yazarın proletaryayı tanımayışı mı etken olmuştur, yoksa proletaryayı **yazmanın** yükleyeceği teorik-pratik ödevlerin çetinliği mi? 12 Mart dönemini öncesi-sonrasıyla konu edinen romanlarda özellikle aydınlar ve gençlik kesimi üzerinde durulması —bu kesimlerin o sırada izledikleri politik çizginin doğruluğu ya da yanlışlığı hiç önemli değil burada— ve sorunların proletaryanın **dışında** ele alınmaya çalışılması oldukça anlamlı görünüyor. O romanların bir bölümünün **dili** bu açıdan analiz edilmeyi büyük ölçüde **haketmiştir**.²⁴

Şeyleşmenin gerçek niteliği anlaşılmalıdırça yanlış-bilincin yansımalarından kurtulamaz.

2. Şeyleşme içsel bir olgu değildir.

Teorinin bugünkü aşamasında, kullanılan şeyleşme terimi ile yabancılaşma ve fetişizm terimlerinin aynı olguyu dile getirdikleri söylenmelidir. Terimlerin bu ayrılaşması bir yandan Marx'ın değişik tarihlerde yazdığı metinlerden, bir yandan da yabancılaşma'nın fazla Hegelci bir yüklemi olduğu yolundaki eleştirilerden ileri gelmektedir. Ancak üç terimin de meta üretiminden doğan kapitalizme özgü bir olguyu açığa çıkardığı kesin.

Teorik içeriği dolayısıyla **öncelikle** proletaryanın maddî-manevî mülksüzleştirilmesini dile getiren üç terim de antropolojik değil ekonomik kökenlidir, belirledikleri olgu da **tarihi**'dir. Bugün toplumsal hayatın her yanına sıyan, bireyin değer ve davranış dünyasını tersine çeviren, kimi yazarlarca bir başkasının anlam-evrenini imkânsızlaştırdığı öne sürülen, iletişimi yozlaştıran, insanı insanın kurdu haline getirerek her birini kendi ininde biraz daha yalnızlaştıran ve kimi zaman kişiliğin parçalanması, kimi zaman insansızlaştırılma diye tanımlanan bu olgunun her şeyden önce emeğin meta olarak satışa çıkarılmasından kaynaklandığını, çağdaş toplumdaki her türlü biçimlenişinin ancak **piyasa** ekonomisinden hareketle açıklanabileceğini unutmamak gerekiyor. Sorun, Hegel için insanın **özüne** ilişkindir çünkü her **nesnelleşmeyi** yabancılaş-

ma olarak görür, Marx içinse **ücretli emeğe** ve **özel mülkiyete**.²⁵ İşçi emek ürününe **çalıştığı** için değil, emeğini hayatını sağlamak amacıyla **satışa** çıkardığı için yabancılaşır. Emeği şeyleşmiştir çünkü başkasındır, giderek kendisi **de** başkasındır. İşçi bir işçi olarak emeğini satın alabilecek kapitalist buldukça varolabilir. Ve **vice versa**.

Belirleyici özelliği nerdeyse üretim ve tüketim olan günümüz toplumunda²⁶ ücretli emekle ürününün yabancılaşması, malın fetişleşmesi, kişiler arasındaki ilişkilerin şeyler arasındaki ilişkiler biçimine bürünmesi süreci, piyasa ekonomisinde **paranın** gerçek niteliğinin ve gücünün anlaşılmasıyla ortaya konabilir ancak.²⁷ Kapitalist ülkelerde de, kapitalistleşme süreci içindeki Türkiye'de de yabancılaşma ya da şeyleşme olgusunun son derece karmaşıklık ve çeşitlilik gösterdiği gerçek: Toplumsal formasyon her gün biraz daha genişliyor ve örgenler arasındaki ilişkiler özerkleşiyor, devlet aygıtı gerek kurumları, gerekse yönetim yöntemleriyle çeşitleniyor ve birey bu aygıtı iyiden iyiye bağımsız bir güç olarak görmeye başlıyor, ortak dil dünyasının rakibi uzmanlaşma alabildiğine artıyor, teknolojik gelişme insan-nesne, insan-insan ilişkilerini karmaşıklştırıyor ve geleneksel boyutlarından **çözüyor**,²⁸ iletişimdaki hızlanmaya karşılık ulaştırılan mesajların arka-planlarının **deşifrajı** zorlaşıyor, **düşünme** gitgide gereksiz bir lüks durumuna gelerek «kitap kurdu» ile «hayat adamı» arasındaki uçurumu genişletiyor. Aşama sırası kollarından yapıveren bu gözlemlerin istenildiği kadar artırılması mümkün. Mümkün olmayan, Marksist-Leninist bağlamında mümkün olmayan, bu görüşmelerin temelinde ücretli emeğin ve özel mülkiyetin yattığını görmezden gelmek.

Bireyin içinde yer aldığı, güdülendiği toplumsal örgütlenmenin yer yer görece **özerklik** gösteren öğelerini **de** kapsayan bir genel tarihi var. Bölümsel ya da insancı bir okuma, olayları Kleopatra'nın burnuyla açıklama gibi bilinen yanlışlıklarla sonuçlanır. Sözkonusu olan üretim ve yeniden-üretim, emek ve sermaye arasındaki diyalektik ilişkinin **okunması** ve göstergelerin **bu** ilişkide analizidir. Ali ile Veli arasında değil, fabrikatör Ali ile tornacı Veli arasında ilişki ve **iletişim** vardır. Bu ilişki-iletişim piyasa ekono-

misi koşullarında geliyor ve sınıf mücadelesi de bu koşullarda her gün **yeniden** biçimleniyor. Malone ya da Zebercet'in söylemleri anlık değildir, upuzun bir **tarihi** vardır bu söylemlerin de ve ancak **dış-zaman**'da kavranabilirler.

Sorun kendini şu soruda ortaya koyar: Gitgide **olumsuz** nitelikler kazanan ve bu niteliklerle **belirginleşen**²⁹ edebî kahraman toplumca soğurulup çevresine mi **uyumlandırılmaktadır**, toplumsal çevresiyle birlikte edebî kahraman mı ortadan **kaldırılmaktadır**? Sorunun birinci bölümüne verilecek olumlu cevap psikanalizin hangi kanadından esinlenirse esinlensin, parçanın onarımı yoluyla sistemin **rationale**'ini yürürlükte bırakır ve sınıfsal olanı **dıştalar**. Şeyleşme ya da yabancılaşmanın bütün zamanlar için geçerli bir olgu olduğunu söylemek ve yabancılaşma, karşı-yabancılaşma, yeniden-yabancılaşma sürecinden başka bir şey görmemek hem egemen ideolojinin içinde düşünmek anlamına gelir, hem de Marx'ın daha gençlik döneminde **bile** öngördüğü yabancılaşmanın aşılması kavramına ters düşer.³⁰ Çağdaş dünyada kapitalistin **de** yabancılaştığını, ortak dil dünyasının dışına düştüğünü söylemek mümkün elbet. Ama önemli olan kapitalistin bu ayrılma sırasında proleterin yoksulluğunu **varlığa**, mutsuzluğunu **mutluluğa** çevirip çevirmediğidir.³¹

Şeyleşme teorisinin edebiyat alanında özgülleştirilmesi, gitgide karmaşıklaşan dünyanın açıklanmasında yararlıdır şüphesiz, ancak bu analiz edilen olgunun temelinde sınıflı toplumun mülkiyet ilişkilerinin yattığını gözönünde bulundurmak koşuluyla. Bu koşul, şeyleşmenin insan özüne ilişkin **içsel** bir görünüşü olmadığının, toplumun belli bir **örgütlenme** biçiminin sonucu olduğunun vurgulanması yönünden bir ön-gerekliliktir. Bu örgütlenme biçiminin kapitalizm olduğunu söylemek, her türlü şeyleşmenin ancak kapitalizmin ortadan **kaldırılmasıyla** aşılabileceğini söylemek anlamına gelir. Bu aşama ise proletaryanın şeyleşmenin bilincine varması, yani maddî-manevî mülksüzleşmenin özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla önlenileceğini kavraması³², bu sürecin de yalnızca kendi ihtilalci eylemiyle gerçekleşebileceğini bilmesi sayesinde mümkün olabilir. Bu sonradan edinilmiş bir politik hedef değil, proletar-

yanın emeğini satan bir sınıf olarak kendisini ortadan kaldırabilmesinin **nesnel** ve **zorunlu** önkoşuludur.

Çevresinde sınıflar, ilişkiler ve tarihsel değil, genel ve soyut **insanlık**, değişmezlik gören bir edebiyat, istediği kadar eleştirel özellikler taşıyın, her zaman eleştirdiği toplum tarafından soğurulabilir, onun zorunlu, aynı zamanda da **zararsız** bir estetik ögesi durumuna getirilir. Çünkü geliştirdiği upuzun **eleştirel** söylem'e karşın, hiçbir zaman **gelmez** Godot. Girgır geçilen bir **fırıncı** kılığında bile. Çünkü her şey yıkıma doğru ilerlemektedir ve dil, bu amaçsız, anlamsız dünyada bir **sayıklama**'dır, iletişim değil. Acı çeken **mutsuz-bilinc** kendi kendine konuşmaktadır. Mollay-Moran ya da Meursault gibi. Şüphesiz Şato'ya atanan kadastrocu insan dünyasına katılmak için Beckett'den daha isteklidir ama burada bile gözlemlenen sürekli bir **anlaşama** durumudur. Çünkü «kişi kendinden kurtulamaz. Bu **yazgıdır**. Yapılabilecek tek şey **seyretmek** ve bizimle oynadığını unutmaktır.»³³

Seyreden bir edebiyat insanı **dönüştürmez**, çünkü son analizde, bu tavrı dolayısıyla doğrudan doğruya kendisi ideolojik aygıtın bir parçası haline **dönüşmüş** olur.

**

Marksizm dışı bir tavır olan kendillik-dencilliği benimsememişsek, kapitalist toplumun ve onun devlet aygıtının yıkılması süreci ile sosyalizme geçiş dönemi ve proletarya iktidarının güçlendirilmesi sürecinin örtüştüğünü ve ancak **bilinçli** mücadeleyle gerçekleştirilebileceğini kabulleneceğiz demektir. Çünkü ancak Komünist toplumda mümkün bulunan şeyleşmenin aşılması, işbölümünün, özel mülkiyetin ve devletin ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Proletarya diktatörlüğünün teorik içeriği, doğrudan doğruya sınıfsal baskı aracı olan devletin kaldırılmasına yöneliktir ve bu yönelim içinde ve sırasında insanın **dönüştürülmesini** **de** gerektirir. Aslında sorun, daha proletarya iktidara gelmeden **önce** kapitalist toplumun **içinde** yönetici ve yaratıcı bir sınıfın oluşmasını sağlayacak Leninist bağlamında bir **ideoloji** yaratmaktır.³⁴ Çünkü iktidarın korunması, geçiş dönemi süresinin kısaltılması, bu dönem sırasında görülebile-

cek üstyapı sızıntılarının önlenmesi ancak böylelikle mümkün olabilir. Proletaryanın böylesine bir bilinç edinmesi, öncelikle ideolojik aygıtın parçalanmasını, işleyişinin etkisizleştirilmesini gerektirir. Sözkonusu olan günlük dalgalanmalara göre ayarlanan dar anlamlı bir politik mücadele değil, yanlış-bilincin her türlü içeriğini ortaya çıkaracak geniş kapsamlı bir ideolojik mücadeledir. Tarihin bugünkü noktasında iktidarın ve sonrasının bazı sorunlarının **çözümü**, iktidar önceindeki çözümlere **bağlı** görünüyor.

Proletaryanın büyük kesiminin henüz kendisi-için sınıf durumuna gelemediği Türkiye somutunda bu konu son derece önem taşımaktadır. Çünkü ancak proletaryanın **öncülüğünde** harekete geçebilecek ve başarı gösterebilecek olan sınıf ve tabakaları da kapsamında bulundurmaktadır. Osmanlıktan devralınan sınıfsız toplum ve **kerim** devlet mitinin yol açtığı ideolojik çarpıtmaların olguları ve koşullandırılmaları Türkiye'nin her yanında rahatlıkla gözlemlenebilir.

Yoğun bir ideolojik kavga vermesi gerektiğinin **henüz** bilincinde olmayan proletarya, bu bilincin farkındaki burjuvazinin son derece geliştirilmiş teknikler ve araç-gereçlerle yürüttüğü bir saldırıyla karşı karşıyadır. Kitle haberleşme araçları sabahtan akşama kadar birlik, uzlaşma, denge kavramlarını işlemekte, her toplu sözleşmenin ardından artan ücret düzeyine dikkati çekmekte, proleterin bir birey olarak **yükseldiğini** vurgulayarak sınıf değiştirme gibi bütünüyle ideolojik içerikli bir hedef çevresinde **güdülendirmeye** çalışmaktadır. Her gün biraz daha çok mal **tüketebilen** bu sınıftan yalıtılmış proletere sunulan hedefler yüksek emeklilik, küçük işletmecilik ve hiç değilse **çocuklar** yoluyla **beyaz-yakalılara** transferdir. Kapitalizm zaten proleterleri «işçi» ya da «işgören»e kapitalisti de «işveren»e çevirmiş, böylece soğurma sürecini tamamlama yoluna girmiştir. Türkiye somutunda bir işçi aristokrasisinin geliştiği **henüz** sakınılarak öne sürülmesi gereken bir iddiadır belki, ancak bu **eğilimin** görülmediği de söylenebilir. Bu bakımdan, ileri kapitalist ülkelerin sistemin **rationale**'ini korumak amacıyla geliştirdiği teknikler, kısa süre içinde Türkiye'de de bugünkünden çok daha etkin biçimde

işletilmeye başlanacaktır. Proletarya kendisini **bütünleştirmeyi** amaçlayan bu saldırıya karşı uyanık **tutulmak** zorundadır.³⁵ Bu görevin öncelikle **parti**'ye ait olması, edebiyatın ve yazarların Cumhurbaşkanı gibi sorumsuz **kılındığı** anlamına gelmez. İdeolojinin görece özerk bir bölümünü doğrudan doğruya bizzat **oluşturduğu** için bu «uyanık tutma» edebiyatın **doğal** görevidir.

Proletaryanın kültürel alanda saptırılmasına ilişkin gözlem ve varsayımlar aşağıda irdeleniyor, ancak yukarıdaki analiz bağlamında olduğu için somut bir olguya hemen değinmekte yarar var: Proletaryanın gerçek hedeflerinden saptırılmasının en yakın örneği CHP'nin «halk iktidarı» sloganında görülebilir. Halk kelimesinin burada sınıfları **bütünleştirici** bir yüklemi olduğu açıktır ve son analizde mülkiyet ilişkilerinin **aynen** yürürlükte **kalacağı**, CHP'nin ileri demokrasi aşamasında proletaryanın edilginleştirilmesini öngörmektedir.³⁶

Proletaryanın sistem içinde **savunma** durumunda kalmamasının iktidar öncesindeki öneminin vurgulanması gereksiz görülmemelidir, burjuvazi yanlış-bilinci pekiştirmek için her türlü çabayı harcamaktadır çünkü. İktidarın ele geçirilmesinin ve geçiş dönemi sorunlarının azaltılmasının ancak proletaryanın bilincinin **uyanık** tutulmasıyla sağlanabileceği açıktır. Çünkü proletaryanın kapitalistin bakiş açısını benimseyerek kendisini sermayenin bir **parçası** gibi görmesi için **artık-değer** her türlü analiz ve tartışma girişiminin sözlüğünden çıkarılmıştır. Eşit koşullar altında ve «sosyal adaletçi» düzende yapılan bir alışveriş ilişkisine dönüştürülen proleterle kapitalistin ilişkisi, sanayi gelişmesiyle işçi sınıfının bir sınıf olarak kimliğini yitirmesine bile yol açabilir. Proleter kendini kapitaliste durmadan artık-değer üreten, sermayenin çoğalmasıyla maddî-manevî yoksulluğu artan bir sınıfın üyesi gibi değil, çeşitli **sendikalar**da toplanmış tekstil, maden, kimya sanayii işçilerinden biri olarak görür. Bir **grup** üyesidir. Proletaryanın uyuşturulmasına yönelik bu çabaların önlenmesi sınıf mücadelesinin önkoşuludur elbet. Bu mücadeleden **kaynaklanan** ideolojik aygıtın parçalanması girişimi ve görevi, proletaryanın geçiş dönemi sürecinde karşılaşılabileceği yanlış eğilimleri önleme-

sinin, Komünist topluma doğru evrilme sırasında kendisini dönüştürmesinin **de** koşulu- dur. Proletarya, iktidarı zorunlu tarihî koşullar dolayısıyla **eski** ilişkilerin bağrında ele geçirecektir ama, bu, işbölümü, özel mülkiyet ve devlet ilişkilerinin **hukukî** biçim değişiklikleriyle sürüp gideceği yolunda herhangi bir önermeyi **ıçermez**. Ne var ki bu teorik içermeyiş, ancak iktidarı ele geçiren proletaryanın her türlü **koruyucu** ya da **geri-dönüşçü** eğilime karşı bilinçli direnmesiyle gerçekleştirilir. İdeolojik bilinçlenme bu yüzden iktidar **sonrasının da** sorunu olacaktır.³⁷

Yazıda proletaryanın durumu üzerinde ısrarla durulması, Türkiye'nin kapitalist bir ülke olarak alındığı anlamına gelmiyor. Türkiye'deki kapitalistleşme süreci elbette ki geri bırakılmış bir ülkenin kapitalistleşmesidir ve tekeli sermaye tarafından denetlenmektedir.³⁸ Bu durumda, kırsal kesimin gözden uzak tutulmaması gereken bir nitel ve nicel potansiyele sahip olduğu anlamına gelir. Yazının bütününde geliştirilen ideolojik baskıya ilişkin yorumlar, **farklı** bir konumda olmasına karşın kırsal kesimi de kapsar elbet. Kırsal kesimin ara mallar sanayiine bütünleştiği bölgelerde ortaya çıkan ve çıkabilecek kültürel ve değersel sorunlar, yakın gelecekte gerek toplum biliminin, gerekse edebiyatın başlıca ilgi alanları olabilir. Bu arada toprak ilişkilerinin henüz çözülmediği, bu ilişkilere bağlı yaşama biçimlerinin eski görünümünü koruduğu bazı kapalı bölgelerin de engelleyici sorunlar yaratabileceğini unutmamak gerekiyor. Geçerken vurgulanması gereken bir başka olgu, sanayi gelişme hızıyla birlikte artan iç ve dış **göç**'tür. Özellikle dış göç, başka ve gelişmiş bir hayatın standartlarına alışan, o koşullarda yaşadığı için şu ya da bu biçimde **zedelenen** nüfusun yerleşmek üzere yurda dönmesiyle getireceği ve **yaratacağı** sorunlar açısından irdelenmesi, gündeme alınması gereken bir konudur.³⁹ Yazıda proletaryanın konumu dönerek vurgulanıyorsa, teorinin içeriğinin her türlü **köylülük** eğilimine karşı olduğunu belirtmek, bu eğilimin sızmalarına karşı uyanık durulması gerektiğini anımsatmak içindir. Marksizm, teorik ya da edebî, hangi bağlamda olursa olsun «köylü sosyalizmi»nden başka bir şeydir çünkü.

Bu değinme dolayısıyla proletarya ve

müttefiklerin uğratıldıkları ideolojik baskı ve alt-kültür'de kapatılması olayı kırsal kesimden açıklanmaya başlanabilir:

Tarımın ulusal gelire katkısının gerilemesine karşın nüfusun büyük bölümü halen kırsal alanda yaşamaktadır ve toprakla ilişkisi ister özel mülkiyet, ister yarıcı-ortakçı biçiminde gerçekleşsin, bu kesim doğrudan doğruya egemen sınıfın elindeki kültürel araçlara bağımlıdır. Kırın, gerçeğe ilişkin **değişik** bakış-açıları yakalamasının hemen hemen imkânsız olduğu söylenebilir. Ekonomik ilişkiler düzeninde bir çözüme başlamış olsa bile, kır toplumsal örgütleniş ve törel değerleriyle geleneksel yapısını büyük ölçüde korumaktadır. Cumhuriyetin ilânından, özellikle de sanayileşmenin hızlandığı 1962 yılından bu yana sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen erozyona karşın kırın ağızından hâlâ **devlet** konuşmaktadır. Okuma-yazma oranının düşük olduğu Türkiye'de kır uzun yıllar yalnızca **radyo** dinlemiş, devlet tekelindeki kültür, eğitim ve eğlence, transistörlü radyolar sayesinde tarlada bile denetlenebilmiştir. Son yıllarda bazı bölgelerde televizyonun devreye girmesine karşın —yayın niteliği ve amacı yönünden ayrı durumu yoktur zaten— radyo hâlâ en güçlü kitle haberleşme aracıdır, nüfusun büyük bölümü, özellikle sosyo-ekonomik konularda bu kanaldan **güdülendirilmektedir**. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde **dil** sorununun yarattığı güçlük, bu yayınlardaki bazı uyarıları bile etkisizleştirmekte, yarı feodal ilişkiler burjuva değerlerine karşı direnmeye devam etmektedir. Kırsal kesime ulaşan yazılı basını ise tanımlamaya bile gerek yok. Bu çok yüzeyden gözlem, kırın bütün tabaka ve kesimleriyle burjuvazinin egemenliğindeki haberleşme araçlarıyla koşullandırıldığını, bu ideolojik baskıya karşı herhangi bir yayın girişiminin henüz örgütlenemediğini, örgütlenese bile kısa dönemde başarı sağlamasının beklenemeyeceğini gösterir. Devlet sözle, şarkıyla, türküyü, yazıyla, görüntüyle kır **da** sınıf kavgasını perdeleyen masum, ilkelerle beslenmektedir: Yasalara, yani düzene bağlılık, otoriteye saygı, birlik-beraberlik. Ulusal gelirden en az pay alan, eğitim, sağlık, beslenme, eğlenme koşullarından yoksun kır, radikal düşüncelere karşı dinini **siper** etmekte, sermayenin en sağdaki partilerine oy vermek-

tedir.⁴⁰ Çünkü yanlış-bilinç kenti ahlâksızlık, eskiye bağımlılığı çözen sanayileşmenin kültürel yansıması **köksüzlük**, otoritenin kaynağından ve düzenlenişinden kuşkuyla başkaldırı, gündelik yaşayışta insanlararası eşitliği saygısızlık, eşekle cinsel ilişkiyi olağan ama kadının özgür seçimini orospuluk olarak algılamaktadır. Her türden tutuculuğun çimentosu **milliyetçilik**'in de eklenmesi tabloyu yeterince belirginleştirir. Kırın kentle her türden ilişkisi vali, kaymakam, tapu memuru ya da dava vekili biçiminde cisimleşen **bürokrasi** ve onun gönüllü vekili küçük tüccar ve toprak sahiplerince düzenlendikçe algılamaya biçiminin **değişmesi** de beklenemez.

Köy romanlarının, öykülerinin büyük bölümünde yanlış-bilinç **kaymakam, öğretmen**, gibi kişiler tarafından kırılmaya çalışılmakta, toprağın mülkiyetine sahip olmamasına karşın kendisini toprak sahibi karşısında **eşit** birey, varolan ilişkileri de doğal bir ticarî alışveriş olarak gören köylü, ilk bakışta devletin, son analizde ise burjuvazinin temsilcisi bürokratlar tarafından **aydınlatılmaktadır**.⁴¹ Türkiye kırını kavrayış ve aydınlatma girişiminin **Yaban**'dan bu yana yanlış-bilincin kapsamı içinde uygulanıp uygulanmadığı araştırılması gereken bir konudur. Bu genelleme elbette ki kırsal kesime gerçekten önder olabilecek, onlara dışardan bilinç **götürebilecek** kaymakam ya da öğretmenlerin varolmadığını öne sürmüyor, köy edebiyatının mülkiyet ilişkilerinden değil, toprak **hukuku** ilişkilerinden hareket ettiğinin gözönünde bulundurulması gerektiğine işaret ediyor sadece. Soruna mülkiyet açısından ilk bakan Orhan Kemal'dir. **Bereketli Topraklar Üzerinde**'nin hafif köylü anarşizmi bu gerçeği gölgelemez. Kırsal kesimi dile getiren yazarların kendi yanlış-bilinçlerini aşmadan ideolojik baskıyı kırabilmeleri beklenemez. Ağa-ırgat, öğretmen-imam, zengin-fukara ikilileri üzerine kurulan edebî ilişkiler hep **yasal ve törel** açıdan ele alınmakta, analiz edilmekte ya da edilmek istenmektedir. Türkiye'de son yıllarda meydana gelen toprak işgallerinin oluşum koşulları, olaylara karışanların bireysel tavırları henüz edebî yetkinliğe kavuşturulmadıysa, nedeni belki de kırsal kesim yazarının içinde bulunduğu ve güdülendiği yanlış-bilinçtir. Çünkü ideolojik aygıtlar, en **ilerici** ol-

dukları dönemlerde bile son analizde yanlış-bilinci pekiştirmişlerdir.⁴² Çözülen kırsal yapının kapitalizme evrilmesini neredeyse bütünüyle gösteren Yaşar Kemal gibi bir ustayla politikacı-feodal güç-ticarî burjuvazi arasındaki ilişkileri kavrayan Fakir Baykurt gibi bir gözlemcinin —o da her zaman değil— dışında köy edebiyatı küçük mülkiyet duygusundan kaynaklanmakta, toprak reformu konusuna da **mülklenme** sorunu olarak bakmaktadır. Böylesine bir bakış açısının köylülüğü proletaryanın iktidarı ele geçirme mücadelesine ne ölçüde **bütünleyebileceği** başlı başına bir sorudur.⁴³

Kırın kentteki uzantısı gecekondu bölgelerinin alt-kültürü hiç şüphesiz etkilere çok daha **açıktır**. Ancak az sayıda sanayi işçisinin barındığı bu bölgeler nüfusu işportacılık, zanaatkârlık, hademelik, esnafılık gibi işler yapmaktadır ve aile başına yıllık ortalama gelirlerinde köye oranla büyük bir artış görmektedir. Gelir düzeyindeki artış, gecekondu nüfusunun daha iyi hayat standartları olduğunu çabuklukla kavramasını sağlamakta, ancak eldekini **yitirme** korkusuyla kurulu düzene karşı tavır almasını da **önlemektedir**. Kırta yalnız akrabalık bağlarını koruyan gecekondu bölgelerinin değerler sistemi gitgide farklılaşmaktadır. Tutuculuk **dini** içeriğini yitirmekte, ekonomik nitelik almaktadır. Kırsal kesimlerde zaman zaman hâlâ raslanabilen yakınlar için özveri, **piyasa** koşullarında gerilemiş, yerini **bencilik**'e bırakmıştır. Gecekonduarda doğan yeni nüfus kent koşulları ve değer yargıları içinde yetişmektedir. Aile bireylerinin en erken yaşlarda **kazanmaya** başlamaları kimi aileleri orta gelir gruplarının düzeyine çıkarmakta, bu olgu bireylerin sınıf değiştirme eğilimlerini kışkırtmaktadır. Kentlerin varoşlarında görüldükleri ilk günlerdekinden çok başkadır gecekonducular: Damlarda televizyon antenleri yükseliyor, sokak aralarında arkalarında «Sevenin Allahı var», «Bozma kafanı» gibi cümleler yazılı minübüsler dolaşüyor, pencerelerden kasetli teyplerin sesi geliyor.⁴⁴

Proletaryanın ve orta sınıfların kentlerde uğradığı ideolojik baskının içeriği çok daha yoğundur. Bu yoğunluğun «asgarî» sayısal tabanı şöyle oluşturulabilir:

Birikim 33/28

1970 yılında toplam işgücünün yüzde 45.1'i okuma-yazma bilmeyenlerden, yüzde 10'u yalnızca okuma-yazma bilenlerden, yüzde 36.1'i ilkokul mezunlarından oluşmaktadır. Üniversite ve yüksek okul mezunlarının oranı yüzde 1.7, meslek okulu mezunlarının yüzde 2.3, lise mezunlarının 1.6, ortaokul mezunlarının ise 3.2'dir.⁴⁵

1972 yılında Türkiye'de yayımlanan gazetelerin toplam satışı 1 milyon 500 bindir. Bu satışın 1 milyon 300 bini **Hürriyet, Günaydın, Tercüman, Milliyet, Cumhuriyet** gibi beş büyük gazete tarafından sağlanmış, geri kalan 53 gazete ise sadece 200 binlik bir satış elde edebilmişlerdir. Aynı yıl içinde Basın İlân Kurumu 72,5 milyon liralık resmî ilân dağıtmıştır. Bu sayıya özel ilâncılık büroları kanalıyla dağıtılan 135 milyon liralık ilân da eklenirse Türk basınının 1972'de 207 milyon liralık ilân geliri elde ettiği görülür. Basının aynı yıl içindeki **cirosunun** 600 milyon lira olduğunu bu arada uyarıcı bir gözlem olarak belirtmekte de yarar var.⁴⁶

Devlet Tiyatroları sahnelerinde 1970'te telif ve çeviri 30 eser oynanmış, bu eserler (oyun, çocuk oyunu, bale, opera, operet) 419.723 kişi tarafından izlenmiştir. Aynı yıl İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları telif ve çeviri 22 eser sahnelemiş, 344.906 seyirci sağlamıştır.⁴⁷

Toplam nüfusun yüzde 40'ının, toplam işgücünün yüzde 45'inin okuma-yazma bilmediği Türkiye somutunda kitlelerin bilgilendirme süreci radyo-tv'nin dışında yazılı basınla gerçekleştirilmektedir. **Ne** veriyor bu basın? Yaşamını satışından çok resmî ve özel ilânla, daha da çok **özel** ilânla sağlayan basının kurulu düzenden yana olması son derece doğal. Bu basının bir bölümü parlamentocu demokrasinin geçersizliğini **bile** savunabilir, özgürlüklerin kısılmasını hoşgörüle karşılayabilir, her türlü **balyoz** harekâtına alkış tutabilir, sistemin özüne dokundurtmaz ama. 1972'de 600 milyon liralık yıllık cirosunun 207 milyon lirasını özel ilândan sağlayan bir basın başka türlü davranabilir mi? Üstelik, dördüncü kuvvet basının kendisi hızla **holdingleşmektedir**. Büyükler açık ya da kapalı yan şirketler kurmakta, çeşitli alanlara el atmaktadırlar: Turizmden inşaat sanayiine kadar.⁴⁸

Bu arada gazetelerin fazla satış sağlamak amacıyla giriştikleri sansasyonel ve eğlendirici haber verme girişimleri, genel kültür düzeyi belli okur kitlesince de kışkırtılmaktadır. Zamanı her anlamda **azalan** okur gazeteye şöyle bir göz atmakta, başlıklara ve resimlere **bakmaktadır**. Yorum, araştırma, inceleme okumak bir tür **ek** yorgunluktur. Spor ve magazin sayfaları yeterlidir. Artan ilân oranının yanısıra gelişen bu eğilim de gazetelerdeki haber ve yorum oranını giderek düşürmektedir. Böylece basının **bilgilendirme** görevi, ortalaması alındığında sifıra doğru almaktadır. Basın kimi konularda, örneğin hükümet üyelerinin ya da yakınlarının yasadışı yollardan gelir sağlamaları gibi konularda gayet **sert** çıkışlar yapmakta, bu kişileri rüşvet belgeleriyle kamuoyu önünde sergilemektedir. Demokratik düzen içinde basının özgürlüğünü **tanıtlayacak** olgulardır bunlar elbet. Ancak gereğince **vurgulanarak** kamuoyuna duyurulmayan olaylar ve gerçekler de var. Bunların başında da savunma konuları geliyor.⁴⁹

Günlük basın, kendisinin **yarattığı** kitle eğilimini sonradan bir satış özürü durumuna getirmiş, içeriksizliğinin sorumluluğunu okuruna yüklemeyi seçmiştir. Gazetelerin, haftalık olması bir yana aylık bir kültür-sanat sayfası ya hiç olmamıştır ya da böyle girişimler kısa sürede terk edilmiştir. Oysa yüksek satışı gazetelerin hepsinin renkli spor sayfaları vardır ve kimi gazetelerde her gün iki sayfalık yer kaplamaktadır spor haberleri. Uluslararası sosyo-ekonomik ve kültürel hemen hiçbir konferans ya da toplantı izlenmezken yabancı ülkelerde oynanan futbol maçlarına en az üç kişilik ekipler gönderilmektedir. Kendi futbolcusunun günde kaç gram işe yaramaz **ekmek** yediğini bilmeyen spor muhabiri, Avrupalı futbolcuların sigortası ve sevgilileriyle uğraşmaktadır. Basın ikidebir tarafsızlığını ve özgürlüğünü öne sürmekte, ama durmadan olayları kendi siyasal tercihi yönünde **çarpıtmaktadır**. Olayları şöyle bir belirleyen şip-şakçı bir haber anlayışı kamuoyuna **objektiflik** diye sunulmakta, neden-sonuç ilişkileri okurun gözünden ustalıklarla gizlenmektedir. Bazı gazetelerin sayfalarında ilerici, hattâ sosyalist yazarlara yer vermesi genel görünümü etkilememekte, önce-

Birikim 33/29

likle proletaryanın, sonra da öteki sınıf ve tabakaların manevî yoksullaştırılması sürüp gitmektedir.⁵⁰

Gazetelerin dışındaki basın durumu da araştırılması gereken bir konudur: Dergicilik alanında yüksek tiraja ancak magazin ve seks konularına öncelik verenler ulaşabilmektedir. Siyasal ve edebî dergiler aydınları **bile** çekememekte, öğrenci, memur, öğretmen ve öğretim üyelerinin bir bölümünce, bir anlamda **seçkinlerce** okunmaktadır. Bu yüzden tirajları 2 ila 10 bin arasında oynamaktadır. Dergilerin sayısal oranlamasını yapmayı sağlayacak veriler yok. Ancak çok yanıltıcı olmayan bazı varsayımlar öne sürülebilir: Halen Veb Ofset'in tekelinde bulunan **mizah** alanı, Gırgır ve Fırt dergilerinin yüz bini aşan tirajlarıyla memur, öğrenci ve üst-işçi kesiminden önemli bir okur kalabalığı sağlamış durumdadır. Bu dergilerin **eleştirel** bakış açısı genellikle siyasal düzeyde kalmakta, toplumsal-ekonomik eleştiri «sigara kuyruğu» esprisini aşmamaktadır. Üstelik siyasal eleştiri de politika ve politikacıyı **çirkin** gösterme amacına yönelik olduğundan ters sonuç vermekte, okur kitlelerinin **depolitizasyonuna** yardımcı olmaktadır.⁵¹ Bu durumda güldürü ve alay **cinselliğin** ya da özel bir **argonun** sınırlarına çekilmekte, egemen sınıfın gününü gün et düşüncesinin kapsamında kalmaktadır.

Basın sanayiinde ilgi gören ve yüksek tiraj sağlayan bir başka alan foto-roman'dır. Günlük gazetelerde hızını alamayan bu tür, kültürel yönden **yoksullaştırılmış** kitlelerin iyi bir **pazar** olacağını hesaplayan girişimcilerce bağımsız dergiler şeklinde yaygınlaştırılmaktadır. Doğrudan doğruya **kadınlar'a** yönelik bu dergiler mutsuz ve yasak aşk konusunu işleyerek, örneğin İstanbul'da trikotaj sanayiindeki işçilerin hemen hemen tamamını, hizmetler kesiminde çalışanların ise yarısına yakınına oluşturan okurlarının **bastırılmış** eğilimlerini doyurmaktadır. Hiçbir mesaj getirmeyen bu dergiler —olumsuz anlamı dışında— sado-mazohizmin kâğıttan kırbaçları olarak görülebilir. Zaten edilgin olan, erkeğin gölgesinde yaşayan kadın böylece büsbütün edilginleştirilmeye çalışılmaktadır.⁵²

Bu arada kent nüfusunun **evcilleştirilmesini** öngören **Hayat** v.b. iyi kâğıda basılan ve **malî** kuruluşlarca finanse edilen eğitim, kül-

tür ve sanat dergilerini de unutmamak gerekiyor.

Basın sanayiinin ideolojik niteliğine ilişkin bu yorumlar, son bir gözlemlerle tamamlanabilir: Halen Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun sahibi bulunduğu **Politika** gazetesi 20 binlik bir tiraja bile ulaşamamıştır. DİSK Genel Başkanı Kemal Türker'in bir TV oturumunda üye sayısının 600 bini bulunduğu yolundaki açıklaması ve Konfederasyon'un «Bir milyon üye» sloganlı bir kampanya açtığı anımsanacak olursa bu tirajın en azından **yetersizliği** ortaya çıkar. Bu olgudan çıkarsanabilecek sonuç şudur özetle: Üye sayısı, üyelerin **bilinç** durumlarının göstergesi olamaz.⁵³

Geniş kitlelerin en başta gelen kültür araçlarından biri olması gereken Devlet ve Şehir tiyatrolarının durumu da sayılara bakıldığında, en azından «halk tiyatroya ilgisiz» türünden yorumların aşılmasının zorunlu olduğunu gösterecek niteliktedir. Çok düşük olan bilet fiyatlarına karşın Türkiye'nin en büyük sanayi, ticaret ve kültür kenti olan İstanbul'daki tiyatro seyircisine ilişkin sayılar, proletaryanın ve orta sınıfların ramp ışığına karşı hemen hemen hiç oturmadığını kanıtlamaktadır. Ankara'daki Altındağ tiyatrosunun müşterisini **bile** Yenisehir'in beyaz-yakalıları oluşturmaktadır.⁵⁴

Yedinci Sanat'ın durumu ise ortada. Türk sineması, dünya piyasasının standartlarına uyarak sekse ve sadizme gömülü gırtlığına kadar. Güldürü diye en pespaye işler yapılıyor. Lütfü Akad, Memduh Ün gibi ustalar Yeşilçam'ın koşullarını kıramadıkları, ama bir yandan da o koşulları yaratanların hesabına film çevirmeye devam ettikleri için yalpalayıp duruyorlar iyi ile kötü arasında. Filmlerindeki sözdizimi tutarlılığa kavuşamıyor bir türlü. Bir büyük sanatçının, Yılmaz Güney'in filmlerinin ise bir üst-kültür çevresinde kaldığı görmezden gelinmemelidir. İşçi ve köylü sınıfı, Güney'in «ikinci tür» filmlerinin ne içeriğini, ne bildirisini çözümleyebiliyor. Yılmaz Güney onlar için bir çağdaş Köroğlu, bir Efe. Bu efeğin nereden kaynaklandığı, hangi biçimlerde gerçekleştiği ilgilendirmiyor seyirciyi. Bu yüzden bildiri seyirciye yansarak **tamamlanmıyor**.⁵⁵

Birlikim 33/30

Nüfusun hemen çoğunluğuna ulaşabilen, yayın alanı her gün biraz daha genişleyen radyo-televizyonun eğleşme, kültür ve haber programlarının biçim ve içerik yönünden ayrıca ve çeşitli yöntemlerle irdelenmesi gerekir. Ancak 42 numaralı notta vurgulandığı üzere TRT İsmail Cem döneminde bile devlet organı niteliği dolayısıyla sınırlı kalmış, hattâ yanlış uygulamalar yüzünden zaman zaman resmî ideolojiyi pekiştirmiştir.

Ve burjuvazi ekranlardan ve antenlerden Ajda Pekkan'ların, Tanju Okan'ların ağzıyla haykırmaktadır: Boş ver, boş ver dünyaya.

**

Yazının ikinci bölümünde geliştirilen ve «egemen ideoloji son çözümlemede egemen sınıfın ideolojisidir» önermesinden yola çıkan düşüncelerin proletaryanın yetersizliğini ya da bilinçlenmesinin beklenmesi gerektiğini savunan herhangi bir yorumla ilgisi yok. Tam tersine: Bu açıklama ne burjuvazi tarafından özümlemiş edilgin proletaryadan, ne de süreklilik olarak sınıf mücadelesini düşünen proletaryadan söz ediyor. Ama sınıf mücadelesinin **her türlü biçimlenişinde** bilinçlenen, kendisi-için sınıf durumuna gelen proletaryayı öngörüyor. Ayrıca bu bilinçlenmenin kapitalizmin **içinde** ve **en yüksek** düzeyde gerçekleştirilmesinin, proletaryanın mücadelesinin sadece **başlangıcını** oluşturan iktidarın ele geçirilip korunmasının önkoşulu olduğunu da belirtiyor.⁵⁶

Bilinçlendirilmenin kapitalizmin içinde gerçekleştirilmesi Leninist bağlamında bir ideolojinin yaratılmasına bağlıdır şeklinde yazıda daha önce belirtilen düşünce, ideoloji sözcüğünün kuramsal tanımı dolayısıyla yazını **da** kapsamında bulunduruyor elbet. Çünkü bu **karşı-ideoloji** daha iktidar öncesinde proletaryayı gerçek karşısında egemen duruma getirmeyi ve sınıf kavgası süreci içinde **savunma** durumundan çıkarmayı amaçlar. Bu amaç dolayısıyla da yazını **bağımsız** bir alan olarak dışarıda bırakamaz. İlk defa dönecek olmadan önce Kaustky tarafından vurgulanan ve Lenin tarafından en yetkin biçimine kavuşturulan sınıf mücadelesi, sosyalizmin ayrı ayrı önkoşullardan doğduğu yolundaki önerme politik bilinç alanında kendiliğindenciliğe

izin vermediği gibi yazınsal gerçeğin algılanmasında **da** kendiliğindenciliğe izin vermez.⁵⁷

Marksist-Leninist edebiyat kendini verilmiş terimlerden **ayırınca** gerçekliği artık anlamsızlaştırılmış, yalnızlaştırılmış ya da 'insansızlaştırılmış bir içerik düzeyinde algılamaz ya da algılayamaz. Çünkü dünyayı **dönüştürmeyi** öngören karşı-ideolojinin görece özerk bir alanı olarak parçalamak zorunda bulunduğu ideolojinin bu düzeyini başlangıçta dışarda bırakır. Karşı-ideoloji verilmiş terimi **insansızlaştırılmış** olan gerçeği, üretim, yeniden üretim ve sınıf mücadelesi süreci içinde gelişip serpilerek proletaryanın bakış açısının içeriğiyle **doldurur**.⁵⁸ «Tanrı yoksa her şey mübahtır» türü önermelerden kaynaklanan bütün sorunsallar ilgi alanı dışındadır. Bu sorunsallara dayalı her türden akıl yürütmeleri ve insanlık, özgürlük, mutluluk, barış, adalet, aşk gibi kavramları sorguya çeker. Bu sorguya çekmenin amacı, yüzyıllardır bu kavramların üzerine **yapışan** burjuvazinin anlamlandırmasının arındırılmasıdır. Çünkü bunlar ve benzerleri sömürüyü, yoksulluğu, tutsaklığı, açlığı birer değişmezlik gibi gösteren düzenin buyruğunda olmuş, emeklerinden başka satılacak şeyi olmayan insanların uyandırılmasında **kullanılmışlardır**. Marksist-Leninist bir edebiyat soracaktır durmadan: Hangi insanlık, kimin özgürlüğü, kimin için özveri, kimin mutluluğu? Sınıflı toplum içinde kendini **oluşturan** bu edebiyat, mülkiyetin, işbölümünün ve devletin ortadan kalkacağı Komünist toplumda da sürüp gideceği için kendisini savunma durumunda bırakabilecek her türlü burjuva eğiliminden ve içeriğinden kaçınır. Bu edebiyat **geçmiş'in** kültür mirasını Lenin'in belirttiği gibi özümleyecektir elbet, ama bu özümleme onun **başka** bir edebiyat olmasını engellemez. Tam tersine, bu özümleme dolayısıyladır ki bu kavramlar ilk kez **doğru** kullanımlarıyla ele alınacaklar ve şeyleşmenin aşılmasının koşullarını bilince açacaklardır.⁵⁹ Geçmiş yürürlükteki biçimiyle değil, proletaryanın yararına ve onun 'bakış açısından özümlebilir, üstelik aşılabılır **da**. Bu aşma **nörotik** ya da **metafizikçi** kahramanın dünyayı algılayış biçimini de, onu dile getiriş biçimini de teorik kapsamında bulundurmaz elbet. Nasıl Garaudy gibi hem Komünist hem dindar olunamazsa, hem nörotik hem

Birlikim 33/31

proleter de olunamaz. Bu gerçeğin proleteryanın iktidarının **öncesinde** ilgili taraflarca kavranmasının önemi, en azından doğabilecek düş kırıklıkları açısından ortadadır.⁶⁰

Yürürlükteki edebî burjuva değerleriyle **diyalog** sorunu başka türlü konulmalıdır. Diyalog, ancak seçim ve söz önceliğinin proleterya da olması koşuluyla mümkün olabilir. Marksist bilimden çok insanı ahlâka bağlanan **özürücü** tavır, bu konuda daima **uzlaşmadan** yanadır. Edebiyat, Marksist edebiyat «öbürlerinden etiyile, kaniyla vazgeçtiği» için burjuvaziyle ilintili her türlü davranışı, tavrı, alışışı, bakış-acısını ve eğilimi yasaklar kendine. Edebî burjuva değerlerini tartışmaz, **suçlar**. Onlarda özel olarak proleteryanın, genel olarak da emeğiyle geçinen insanın alçaltılmasının, tutsaklığının manevî araçlarını görür. İnsansızlaştırılmış teriminin Marksist içeriği şudur: Genel insan yok burada, kapitalist düzendeki proleter, öğrenci, esnaf ya da ortakçı var. Marksist edebiyat burjuva estetiğini **dıştalar**, çünkü karşıtıdır onun. Çünkü toplumun dönüştürülmesi uğrunda **bilinçli** kavgaya katılan proleterya ve müttefikleri için üretir-yaratır ve doğrudan doğruya bu bilinçlenme sürecinin **içinde** gelişir. Sorunsalları sınıf kavgasından türer ve yeni ya da bütünsel insanı öngörür. Halen burjuva ya da küçük burjuva kökenli kişilerce oluşturulan bu edebiyat, bu süreç içinde giderek bizzat proleteryanın da **katılmasıyla** zenginleşir ve güçlenir.⁶¹

Yalnızca proleteryanın konumunu düşünen, yalnızca onun çıkarlarını gözeten edebiyat, burjuva edebiyatının eleştirel bakış açısıyla yetinemez. Burjuva edebiyatının özünde **insanı** bulduğu her şeye güven duymaz. Kapitalizmin **özü** insana aykırıdır çünkü, varlığını sömürüye, talana, yoksulluğa, savaşa borçludur. İdeolojiyi parçalamayı amaçlayan edebiyat da işte bu yüzden kendi araç-gereçleriyle doğrudan doğruya bu özün **temellerine** saldırır. Dıştalanmış edebiyatın konuları, temaları karşısında gerilemez. Ona **benzeme-yi**, ona göre değerlendirilmeyi amaçlamaz çünkü. Bu edebiyat her an suçlanacağını, burjuva yasalarınca ve estetiğince suçlanacağını, bu **makamlarca** mahkum edileceğini, toplatılacağını bilir. Buna karşılık, proleteryanın dünyayı dönüştürmek suretiyle biricik bi-

linçli sınıf **olacağını** aklından çıkarmaz, hep bu amacı gözönünde tutar. Bu amaç üzerinde **kuşku** uyandırabilecek her betimleme, her tipleştirme ister istemez ideolojik bir rol oynar ve sistemin **rationale**'ine hizmet eder. Aşk, dostluk, özveri, ölüm korkusu türünden ortak duyguların ne olacağı yolundaki burjuva edebiyatınca çok tekrarlanmış soru, ancak teorinin ilkelerinden ödün vermeye hazır özürücü tavırca hoş görülebilir. Karşı-edebiyat, böyle bir soruyu cevaplamayı **reddeder**. Soru, burjuva edebiyatının nörotik ya da bilinçli kahramanını **doğrulamak** amacıyla sorulmaktadır ve edebî değer ancak egemen bakış-açısının içeriklerinden **doğabilmiş** gibi örtük bir önerme geliştirmektedir. Karşı-edebiyatın dile getirdiği ilişkiler, söylem'in genelinde **kendiliğinden** ilişkiler değildir. Kavranmış, sınıf mücadelesi açısından değerlendirilmiş ve **seçilmiş** ilişkilerdir. Bu yüzden **ortak** duyguların ideolojik özü boşaltılmıştır.⁶²

Edebî değer'in ancak yürürlükteki ölçütlerle varolabileceğine ilişkin bu örtük önerme, karşı Stalinci kampanya sırasında Türkiye'deki Marksist edebiyat tarafından olduğu gibi kabul edilmiştir ne yazık ki. Proleteryanın uzun mücadelesine katkıda bulunan, bu mücadeleyi destekleyen, işçileri bilinçlendiren, onları kapitalizme karşı kışkırtan her girişim edebiyat **dışı** sayılmıştır. Yüce **edebî** kahraman kitle haberleşme araçlarınca uyutulan, sınıf bilinci köreltilmeye çalışılan, burjuvaziyle bütünleştirilmek istenen, gerektiğinde köleliği silâh zoruyla sağlanan proleterya ya, onun öldürülen, sürülen, hapsedilen savaşçılarına yukarıdan ve kendi kişisel sorunlarını dışlaştırma imkânı verdiği oranda bakmış, bu mücadeleyi sadece seçim sırasında ilerici ya da sosyalist bir partiye oy vererek desteklemenin yeterli olduğunu varsayan görüşün kapsamında kalmıştır. İdeolojinin «insanlık durumu»nu yalnızca mutsuz-bilinç alanında kavrayan bakış-açısıdır baş kişi diye Dimitri, Josephk ya da Quentin'i gören. Baş kişiler mutlu olamaz, günahlarından arınmazlar. Çünkü **insan** günahlıdır. Bütün edebiyat bu günahlılığın araştırılmasıdır. Karşı-edebiyat bu durumu **anlar**, kapitalizmden kaynaklandığını bilir, burjuvazinin kokuşmuşluğunun bir **göstergesi** olarak görülmeyi açığa **çıkarmabilecek** öğeleri varsa bunları eleştiri-

Birikim 33/32

rici yorumunda belirtir **ama** kendi edebî değerlerinin mutsuz-bilinçten doğmayacağını da kavrar.⁶³ **Cürüme** yöneldiği amaç değil, yolunda bir uğraktır. Üstelik cürümede ağlanacak bir yan değil **zorunluluk** görür. Bu zorunluluğu da kendi teknikleriyle yansılar. Amacı zaten kapitalizmin cürümesi, yıkılması, kendiliğinden değil proleterya **tarafından** yıkılmasıdır. Bu yüzden kendisini ancak şu sözlerin karşısında **var eder**: «insan, çabalarının en büyüğüyle dünyanın acısını **sayıca** azaltmayı düşünebilir. Ama adaletsizlik te, acı da kalacak ve ne kadar sınırlı olurlarsa olsunlar, sarsıcı olmaktan çıkmayacaklardır. Dimitri Karamazof'un 'Niçin'i yankılanıp duracaktır hep; sanat ve **başkaldırma** ancak **son** insanla birlikte ölecektir.»⁶⁴

Marksist edebiyat acıların sayısı ya da türü gibi metafizik kökenli sorunların çıkarlarına ters düştüğünü ve bu düzeyde düşünmemesi gerektiğini bilir. Yazarlarının sınıfsal kökenleri ne olursa olsun, bu edebiyat **açıkça** politik olmaktan ve proleterya-yı mücadelesinde aydınlatmaktan utanç duymaz. Tam tersine bunun **görevi** olduğunu anlar. Kurmak zorunda olduğu **iletişim/bildirişim** proleterya ile burjuvazi ile değil. Bu **ilelik** durumunun iyi kavranması edebiyatın ideolojinin dışına çıkabilmesinin gerekli önkoşuludur. Yazarın seçkinliğinin kışkırtılması, edebî değerlerin adeta yazarın anlaşılmasında yattığının öne sürülmesi, benzersizliğin nevrozla doğrulması gibi yaklaşım ve eğilimler, teptinin temel kavramlaştırmalarına **ters düşmeleri** bir yana iletişim/bildirişim için gerekli **göstergesi** belirsizleştirirler.⁶⁵ Yazmanın her zaman doğru **anlamlama** olmadığını bilincinde bulunan karşı-edebiyat, bu konuya özellikle önem verir, kelimelerin tek başlarına anlamları olmadığını, bu anlamın ancak bağlam içinde ortaya çıkacağını bilir.⁶⁶

Anlamlama karşı-edebiyatın üzerinde titizlikle durduğu/duracağı temel sorunlardan biridir. Çünkü bir Marksist için «kerim devlet» diye yazmak nasıl «Komünist devlet» diye yazmak kadar **saçma** ise, cümle-üstü bir sistem olan edebî metinde mutsuzluğu genellemek **de** o kadar saçmadır. Metnin cümle-üstü yapısından ötürü kelimelerin, cümlelerin yanısıra tavrı-alışları, betimlemeler, davranışlar birer **gösteren** görevi yaparlar. So-

run, gösterenin **neyi** gösterdiğinden doğar. Marksist edebî metin, hangi amaçla olursa olsun içeriğinde örneğin **mülkenme** duygusunu kışkırtıyorsa teorik sistemiyle **çelişiyor** demektir. Metnin proleterya ile kurmaya çalıştığı iletişim/bildirişim devlet-mülkiyet sürekliliğinin dıştalanmasını gerektirir çünkü. Karşı-edebiyat söylem'in bütünü bu açıdan irdeler ve bu irdelenin gerektirdiği yöntemleri kullanır. Edebî yöntemler de her an proleterya ile bildirişimde bulunduğunu, bildirişimin aşamalı biçimde yoğunlaştırıldığını öngören bir düşünceden yola çıkarak geliştirilir. Edebî teknikler egemen yansıtma tekniklerinden **bağımsız**, onlara göre değerlendirilmeyecek tekniklerdir. Elbet okur kitlesi içinde toplumun her sınıf ve tabakasından kişiler vardır ama Marksist edebiyat **son analizde** yalnızca proleterya ile konuştuğunu bilir. Yukarıda da değinilen bu **ilelik** durumundan doğar karşı-estetik.⁶⁷ Edebiyat bilinç düzeyi düşük, burjuvazinin ideolojik saldırısı altında yaşayan, bu nedenlerle de maddî-manevî yoksullaştırılmasının farkına varamayan proleteryanın **dili** olacağını aklında tutar hep. Bu dil, biçimce de, özcü de egemen dile benzememeyi görev sayar. Bu görevin de proleterya-yı bilinçlendirilmesini, politikadan estetiğe kadar her alanda bilinçlendirilmesini kapsadığını bilir. Engels'in düşüncelerin esere yedirilmesi ve eğilim halinde belirtilmesi yolundaki uyarısı, edebiyatın politik yüklemine boşaltılacağı anlamına gelmez.⁶⁸ Bir nevroz durumunda **bile**.⁶⁹

Ne var ki, proleteryanın ağızdan proleterya-yı konuşmayı sevmeyen, sevmeyen seçkinlikle donatılmış edebî metin, terimleri, tanımlamaları ve betimlemeleri proleterya-yı dıştalayabildiği ya da bir yan türev olarak görebildiği ölçüde doğrulayabilir kendini. Bu yüzden yazar da, metin de **yalnızlaşmakta**, kır ve kent proleteryası gibi kendi alt-kültüründe kapanmaktadır. Göstereni giderek özelleşen, hattâ **kişiselleşen** edebiyat varolabilmesi için gerekli göstergesi ortadan kaldırılmakta, bu iletişim/bildirişim yetersizliğinin farkına vardığı oranda da daha dağlık bölgelere çekilmektedir.⁷⁰ Bu her anlamda geçerli geri-çekilme ya proleterya-yı hepten karşı çıkılmasında ya da artan bir suçluluk duygusunda son bulmaktadır. İki durum da teorik

Birikim 33/33

açıdan aynı olguyu dile getirir elbet. Ancak, son analizde ideolojinin pekiştirilmesine en büyük yardımcı yapan seçkin burjuva edebiyatı kendi durumunu tersinden algılar ve proletaryayı **yetersiz**, karşı-edebiyatı da **politik** olduğu gerekçesiyle edebiyat dışı sayar. Varsayımı **bilinçli** bir horgörü ile doludur.⁷¹

Aynı bilinçliliği ve horgörüü gösterir karşı-edebiyat da. İster geçmiş teknikleri özümleyerek ve aşarak, ister toptan yadsıyarak, ama mutlaka **kendi** anlatım ve yansıma tekniklerini yaratarak dağlık bölgelerden düzlüğe, çalılıklardan açıklığa çıkar, ister istemez rahminde biçimlendiği burjuvaziye bağlayan göbekbağını keser. Çeşitli bireyler ve bireylikler bulunduğu bir **çoğul-okuma**'nın mümkün olduğunu bilir, ama bunu edebiyatın varoluşuna ilişkin yönetsel ve zorunlu bir sorun olarak görmez, çoğul-okuma ihtimalinin metinde **icrek** olmadıkça edebî olamayacağını bilincindedir, çünkü bu **eleştirinin** sorunudur, edebiyatın değil. Eleştiri düzeyinin sorununu **yazma** düzeyinin sorunu durumuna getirerek edebî metni kendi kendinin toplamı varsayan görüş **tarihin** dışarda bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Gelgelelim metin sosyo-ekonomik tarihten kopmadığı gibi **kendi** tarihinden de kopmaz. En azından söylem'de kullanılan dilin ve öteki metinlerin geçmişi yatmaktadır orda. **Anlamlama** yalnızca bu tarih içinde sağlanabilir. Bu yüzden Marksist edebiyatın metnin **fetişleştirilmesine** karşı çıkar, bu kaygının proletarya ile uzaklık yaratmaktan başka işe yaramayacağını, bunun da ideolojinin kapsamında bulundurulmak olduğunu kavrar. Marksist edebiyatın, anlamını ya da yaklaşık anlamını birkaç analizinin açabileceği bir kod sistemi geliştirmez, tam tersine, gerçekliğin kavranmasını, bu kavramanın da dünyanın **değiştirilmesini** sağlayıcı yönde yapılmasını öngören apaçık bir söylem'dir amacı. Dış gerçekliği de, edebî gerçekliği de duyusal ve somut olarak algılar, kavramsal ve soyut olarak değil. Duyusal ve somut oluş, teorik sisteminin zorunlu koşuludur.

Kendi düzeyinin gerektirdiği araç-gereçlerle proletarya ve müttefiklerinin bilinçlendirilmesini öngören karşı-edebiyat, bildirişimi sağlayan ortak-alan'ın durmadan genişletilmesini amaçlar. Yüzde yüz örtüşen bir or-

tak-alan yaratılması, bildirişimi bozucu etkenlerin bütünüyle giderilmesi sözkonusu olamayacağından olası değil elbet, ama **anlaşılma** yüzdesinin artırılması mümkün. Bu ise anlamamanın doğru yapılmasına bağlı. Maddî gerçekliği doğrudan doğruya değiştiremeyen, ama bu değişikliğin bilincini veren edebiyatın, göstergelerinin teorik bütünlüğünden sapmasına izin vermez. Ya da yazma eyleminin kendiliğinden niteliğini en aza indirgediğinden veremez. Kelime düzeyinden tiplere kadar her gösterge, sınıf mücadelesi açısından **kavranmış** ilişkileri açığa çıkarır. Göstergenin bu türden kullanımı, edebî bildirişimin okurca doğru yorumlanmasını sağlayacak biricik yoldur ve iletişim/bildirişim'in **dönüş süresi**'nin ya da **geri-besleme**'nin durmaksızın denetlenmesini gerektirir.⁷² Göstergeler, geri-besleme karşı-ideolojik içeriğin doğru alındığını ve doğru kavrandığını belirtinceye kadar yoğunlaştırılır. Genel anlamda egemen kültürün, özel anlamda egemen edebiyatın bu aşamalı kırılması ve aşılması, yani insana özgü kültürün oluşturulmasının başlangıcını meydana getirir. Bu süreci tersine çevirecek ya da en azından güçleştirecek her türlü biçimsel ve içeriksel gizemcilikten kaçınır karşı-edebiyat.

Proletarya iktidar öncesinde ve geçiş döneminde edebî eyleme **bütünüyle** katılmayacağından küçük burjuva ya da burjuva kökenli karşı-edebiyat yaratıcıları genel anlamda işçi sınıfını, özel anlamda yazar-proleterleri ideolojik güdümlendiricilerden korumak zorundadır. Edebî düzeydeki ideolojik **motifler** sayısızdır, uyanık olmak da bu yüzden gereklidir.⁷³

Durmaksızın burjuva kültür ve edebiyatının kavramlarını sorguya çeken karşı-edebiyat, nesnelleştirdiği ilişkilerde burjuva anlamamasının en ufak izinin bile kalmamasına dikkat eder ve insanî değer ardında burjuvazinin çıkarlarının gizlendiği, bu değerlerin değişmezliğinin vurgulanmasının ya da **ima** edilmesinin kitleleri eylemsizliğe yönelttiğini açığa çıkarır hep. Kimi burjuva eserlerde açıkça, kimi eserlerde ise yorumlama sonucu görülen kapitalizmin **bazı** olgularının eleştirisi değildir önemli olan. Üzerinde durulması gereken, bu eleştirinin arka-planını oluşturan **olumsuzluk ve umutsuzluktur**. İnsanın «ma-

nevî» dünyasının parçalanması, bireyin toplum içinde anonimleşerek değersizleşme, anlamsızlaşması bir **yazgı** ise, bu eleştiri **zaten** daha başlangıçta kendisini yürürlükten kaldırır, geriye yalnızca mutsuz-bilinci bırakır. Kapitalist toplumun **bazı** yanları eleştirici kararlık-odada istenildiği kadar büyütülebilir elbet, ama bu Blow-up'ın son **görüntüsü** çıldırması bir dünyadır. Eleştirinin varsayılan katılığı, acımasızlığı sistemin **özüne** hiç dokunmaz. O orada işlemeye, egemenliğini sürdürmeye, proletarya ile öteki çalışan sınıfları sövmeye ve bu dünyanın varlığından acı duyan, bu dünya içinde ve **dolayısıyla** yalnızlaşan **kendi** aydınının edebî protestosunda edebî/görsel **tadlar** bulmaya devam etmektedir. Edebiyat da sistemin **boşalma** sağlayıcı yararlı, hattâ **zorunlu** bir parçası durumuna getirildiğinin farkına varmaksızın eleştirisini ve «yer ayaklarımızın altında sarsılıyor» diye yakınmasını sürdürmektedir. Karşı-edebiyat, geçiş döneminde çeşitli sorunlar yaratabilecek kapitalizmin **kalıntıları**na daha iktidar mücadelesi verdiği günlerde ortadan kaldırmanın zorunluluğuna işte bu nedenlerle inanır ve edebî metinde bu türden bükülme ve kaymalara düşmez. Edebî metnin genel söylem'i de, şu ya da bu kişinin, şu ya da bu betimlemenin **büyütülmüş** niteliği de okuru güdü-

¹ Devrim kelimesi öylesine sulandırıldı ve sosyal-demokrat bir içerikle dolduruldu ki, özellikle seçildi ihtilal kelimesi. Proletarya diktatörlüğünü öngördüğü için yanlış anlaşılacağı da umuluyor. Bugünün koşullarında devrim kelimesi daha çok «kemalistler»in ya da «cuntacılar»ın kavramlaştırılmalarında yararlı olabilir.

² İhtilalci pratiği geçersizleştiren bu girişimin ekonomizmden kaynaklandığı ortada. Teorik açıdan, burjuvaziyle bütünleşmesi ve evrimciliğe dönüşmesi de olağan karşılanmalı.

³ Yazının bütününde geliştirilecek düşünce ve yorumlar, yalnızca **eleştirel** alanı kapsamaktadır. Yaratıcı eylem, yani yazarın özgün çabasına dolaylı yoldan ve uyarıcı niteliğiyle **yöneliktir**.

⁴ İlişkiler düzeni, besbelli ki edebiyatla sınırlandırılmıştır. «Bütünü» kelimesi yazar-yazar, yazar-yağcı, yazar-yağcı, yazar-okur ve eleştirmeci-okur birlikteliklerini kapsamaktadır.

⁵ Çünkü artık eserin biçimi **de**, içeriği **de**, değerlendirilmesi **de** başka bir sorunsalın içinde gerçek-

lendirir. Bir Aşk Hikâyesi bile sapına kadar ideolojik olur bu yüzden.⁷⁴

Karşı-edebiyat, iletişim/bildirişim'in ortadan kaldırılması karşısında olduğu kadar tersinden işlemesi karşısında da uyanık durur. Bu uyanıklık sadece metnin eleştirisini değil yazma sürecini de kapsar elbet. Kelimelerin cümle içinde, cümlenin söylem içinde, söylem'in de teorik sistem içindeki **bağlamı**'dır kollanan.⁷⁵ Dil sayısız tuzakla doludur ve bu tuzakları açığa vuran **lapsus** terimi ideolojik bilinç-altı güdülenmeleri ortaya çıkarır. Karşı-edebiyat anlamsal ve sözsel sanatları kullanırken **esinlenmeye** elden geldiğince az bırakır kendini. Çünkü **halen** ideolojinin içinde esinlenmektedir.

Bu yüzden kendi yayınevlerini kurar, parasızlık yüzünden kötü basılmış dergiler çıkarır ama burjuva edebiyatının alanına çekmez kendini karşı-edebiyat. Burjuvazinin Yüz Kollular'ının tam karşısında varolur. Bireyciliğin, soyutluğun, biçimliliğin karşısında.

Proletaryanın ihtilalci pratiğine katılan karşı-edebiyat, doğru ve yanlış'ın **ötesinde** yer alarak yalnızca kendi-kendisi için varolan bir edebiyatın kurgusal bir düşünce olmayı aştığını, bunun proletaryanın «ellerinin isyan etmemesini» isteyen bir burjuva mistifikasyonu olduğunu bilir. ■

leşecektir. Bu sorunsal kapitalizmin ortadan kaldırılmasıdır. Bu sorunsal hâlâ güdümünde kalan biçimsel yöntemleri ve içeriksel eğilimleri teorik yönden bütünüyle ortadan kaldırır/kaldırmalıdır. Burjuva devletin yıkılması proletarya diktatörlüğünü öngördüğünden, Komünizmin kurulması da insanın dönüştürülmesini öngerektirdiğinden, edebiyat bugünkü estetik **boyutunu** yitirecektir.

⁶ Burada amaçlanan her türlü iletişim/bildirişim alanının göstergeleridir. Genel anlamda başka yaratıcılık alanları ve düzeyleri olmalarına karşın sinemanın, resmin v.b. dil'inden **de** söz edilebilir. Bu özel dillerin göstergeleri de kendi sistemleri içinde **anlamlamayı** gerçekleştirirler.

«Dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir. Onun için de, yazıyla, sağır-dilsiz alfabetiyle, kutsal nitelikli simgesel törenlerle, bir toplumda incelelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin bildirişim belirtkeleriyle v.b. karşılaştırılabilir.» (F. Saussure - Genel Dilbilim Dersleri 1 -S. 36, Çev: B. Vardar, TDK yayını)

İdeolojinin kapsamında bulunan sanatsal, siyasal,

hukukî, dinî düşünce ve görüşler kendi göstergelelerinde analiz edilebilir ve bu göstergelerin ne ölçüde teorik sistemden saptığı ortaya konabilir.
7 Siyasal sunuş biçimlerini de unutmamak gerekiyor: Halk sektörü ve halk iktidarı.

8 Kapitalist toplumun ve devletin yıkılmasını öngören bu Leninist bağlam, Marx'dan kaynaklanıyor elbette ki. Şöyle yazıyor Marx, «gençlik dönemi» eserlerinden birinde: «Bizim görüşümüz, tarihi yerinden kırıldıktan, dini, felsefeyi ve bunların benzeri olan bütün öteki teorik düşünce şekillerini harekete getiren (değişikliğe uğratan) şeyin *eleştirme* değil *ihtilal* olduğunu ileri sürer.» (K. Marx, *Alman İdeolojisi*, S. 70, Çev: S. Hilav, Sosyal yayınlar - İtaliye benim.)

9 1950-1960 arasında, tek parti diktasından miras kalan içsel korku ile 141-142'nin uygulanmasından doğan dışsal korku kimi kelimelerin kullanılmasını bile engelliyordu. Sınıf yazarların dilinde «kat» ya da «tabaka» olmuştu. Plehanof P. George'a dönüşmüştü. Üstelik bu sosyalist yazarların sayısı bile on'u geçmiyordu. Edebi muhalefetin istekleri ekonomik-toplumsal olmaktan çok düşünsel-hukukî idi. Bir de *yoksulluk* üzerinde yoğunlaşmıştı.

10 Bu sorun ve tartışmaların bir bölümünü anımsamakta yarar var: Sürekli devrim-Tek ülkede sosyalizm, köylülük sorunu, kolektivistizm uygulanması, ağır sanayiye geçiş v.b. Üstelik Türkiye'deki Marksist yayınların bu konulara teorik açıdan yanaşmadığı da söylenebilir. Böylesine sorunlar, somut koşulların gereği ya da değil, uzun süre gündeme alınmamış, resmî tezin öngördüğü *demokratik devrim* kapsamında kalınmıştır. Bu girişimler ise ana ilkelerin yinelenmesinden ya da özetlenmesinden öteye geçememiştir genellikle. Öyle ki Şefik Hüsnü Değmer'in 1921-1922 yıllarında *Aydınlık* dergisindeki yazılarının teorik içeriği, yıllar sonra yayınlanan *Vurt ve Dünya* gibi dergilerin içeriğinden çok daha ilerde ve derinliklidir. (Ş. H. Değmer, *Seçme Yazılar* Aydınlık yayınları). Türkiye'de Marksizmin *ayrılmaz* bir ögesi olmuştur kamuflaj. Baskı alabildiğine sözkonusuydu elbet. Ancak, bizzat Lenin'in Asya'nın ve Avrupa'nın en zalim ülkesi olarak nitelediği Çarlık Rusyası'nda *bile* gelişmiş bir yayına raslanması gerçeği, Türkiye'de bu konunun *da* yeniden okunmasını gerektirebilir mi acaba?

11 Edebiyat alanında birer ad olarak eserler veren birinci grup üyelerinin Yunan ya da Hitit olmalarının önemi yoktur. Çünkü düşüncelerini esinlendiren burjuva hümanizmdir. Bu arada 1951 tutuklamaları ve duruşmalarından sonra manen iflas edenleri, yani dönükleri ve Araf'da kalanları da anımsamak gerekir.

12 27 Mayıs öncesinin ve sonrasında bütün olayları solun dışında geliştirmiştir. Olaylar CHP tarafından yönetilmiş ve örgütlendirilmiştir, Günün somut ko-

şulları dolayısıyla solun Nisan-Mayıs aylarında etkin bir rol oynayamayacağı söylenebilir. Ancak bu, solun pasifizmini haklı kılacak bir gözlem gibi görünmüyor. Çünkü sol, 27 Mayıs'ın ertesinde de uzun süre etkin olamamıştır. Proletaryanın öncü örgütünden yoksun bir, sol'un yönlendirici etkinliğinde bulunması beklenemezdi elbet. Ancak yeterli teorik hazırlığı bulunan, girişken ve kavgacı bir sol burjuvazinin istekleriyle yetinmeyebilir, kendini özümletmeyebilir ve girişilen darbenin gerçek niteliğini kitlelere çok daha önce açıklayabilirdi. 27 Mayıs'da düşünülen ordu-aydın *elele* yamılgısı, daha sonraki yılların tepeden imceciliğinin başlangıcını oluşturmuştur.

13 Marx'ın çevrilmesindeki teorik ve yasal sakıncalar, bu yayın politikasının gerekçesi yapılabilir elbet, ama Marksizmi *genişleten* ya da kemiklemeden *kurtaran* eserlerin öncelikli sunumunu ortadan kaldırmaz. O yıllarda yayınlanmış tek özgün kitap Engels'in *L. Feurbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'dur. O kitaptaki tezler dışında Türkçe'de yayınlanmış hemen hemen tek satırı yoktur Marx'ın.

Bir de o yıllarda bulunması çok zor *Dün ve Yarın* yayınları: *Devlet ve İhtilal, Cemiyetin Asılları (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni), Kadın ve Sosyalizm, Sınıf Kavgası (Kautsky), İşçi Sınıfı İhtilali (Lenin), Komünizm (Lenin, Stalin, Buharin),* daha sonraki yıllarda Kerim Sadi'nin broşürleri ve Sabiha Zekeriyâ'nın (Sertel) *Tevfik Fikret* adlı kitabı anılmaya değer. Sinclair'in yanlış ama etkili *Altın Zincir*'i de.

1960'dan önceki zorlu yılların yayını daha kaliteli görünüyor ama bir giriş için bile yeterli olduğu söylenemez. 1935-1965 arası Türk düşünce hayatı incelenmeye değer çok ilginç bir alan.

14 Kültür-sanat adamının eline geçirse bir kaşık su da boğabileceği, en azından psikanaliz yoluyla *rehabilitate* edeceği şu Jdanov'un kitabı göstermektedir ki bu olay, bir teorik olma girişiminden yanlış pratik sonuçlar çıkarılması ve bu çıkarımın polis gücüyle uygulanması olayıdır. Bu olayın dramatikliği, içindeki çok az bile olsa doğruluk payının görmezden gelinmesine ve *özürücü* tavrın doğrulanmasına kaynak ettirilmemelidir.

Jdanov'u bir yana bırakın, 60 yıllık geçmişi olan Sovyet rejiminde yetişmiş kültür-sanat adamlarının kaçının ve kaç tane eseri var Türkçe'de? 60 yılda bilim, felsefe, edebiyat alanında hiçbir şey yaratılmadı mı? Hiçbir Stalincilik uzaya gitmeyi başaran bir toplumun düşünce hayatını *çöle* döndüremezdi. Niteliği *baskacı* olsa bile gelişmiş kültür ürünleri bulunacaktı elbet. Bir-iki yıldır örneklerini gördüğümüz Sovyet düşüncesine karşı Türk aydınlarının kapalılığının gerekçesi neydi?

15 Dil ile sözün ayrı şeyler oldukları biliniyor. Dil toplumsal, söz bireysel bir olgudur. Hiçbir insan, dilinin *bütünü*nü bilemez. Bu yüzden kendine özgü bir konuşma biçimi vardır. Saussure dil'i «Dil

konuşan kişinin bir işlevi değildir, bireyin edilgen bir biçimde belleğine aktardığı üründür» diye tanımlıyor. Oysa söz seçmeyi, bilinçli kullanımı, özel beğeniye gerektirir. Kişinin dili kullanmasına, onu *eytleme*sine söylev ya da söylem deniyor. Türkçe'de söylev daha çok *nutuk*'u çağrıştırdığından, bu kelimenin de dar kapsamlı olduğu düşünüldüğünden *söylem*'de karar kılındı.

16 Şüphesiz, proletarya karşıtı ve kendini ortadan kaldırarak insanın kurtuluşunu sağlayacak. Ancak bu *sonal* önerme ile sözkonusu özdeşleştirme aynı şeyler değildir. İkinci yorum biçimi politikada *evrimcilik*, edebiyatta *bireycilik* biçiminde dışlaşır.

17 «Yapılacak tek şey, ya burjuva ya da sosyalist ideoloji arasında seçim yapmaktır. Başka yol yoktur. (çünkü insanoğlu bir «üçüncü» ideoloji yaratmamıştır ve üstelik sınıf ilişkileriyle bölünmüş olan bir toplumda sınıf niteliği taşımayan ya da sınıflar-üstü bir ideoloji olamaz) Onun için sosyalist ideolojiyi *herhangi bir biçimde* küçümsemek, *bu ideolojiye azıcık olsun sırt çevirmek*, burjuva ideolojiyi güçlendirmek anlamını taşır.» (Lenin, *Ne Yapmalı?*, S. 52, Çev: M. Kabagil, Sol Yayınları) İtaliye Lenin'in.

18 Danimarka Sarayı'nı Oidipus kompleksi dolayısıyla İtalyan vesternlerinin kentlerine çevirmez Prens Hamlet. İçinde yaşadığı toplumun biçimlendirdiği ilişkiler yüzünden adam öldürür ve bu ilişkiler doğrudan doğruya *iktidar* sorunsalı çevresinde yoğunlaşırlar. Bireyler bu sorunsalı somutlaştırdıkları oranda kişiselleşirler. Bu yorum, tarih dönemin olduğu kadar oyunun sosyolojik analiziyle de çıkarılabilir. Şato'nun coğrafi konumu, oyun kişilerinin iktidara *içsel* ve *dışsal* yakınlık dereceleri, iş ve mevkilerin dağılımı, bireysel isteklerin yöneldiği hedefler v.b. Bütün bunlar Hamlet'in iyice *belirgin* bir «sosyolojisini» verir. Edebi metne verilen önemi *de* gösterir bu tutum.

19 Turgut Özben, Selim Işık ve Süleyman Karg'ı tanımasaydı bir *Tutumamayan* olur muydu? Niye bu kişilerin hepsi birbirini ve *niye* hepsini Oğuz Atay ve *bu* biçimde yazıyor? Bu ve benzeri sorular, bir dizi roman-ıçer ve roman-dışı ilişkinin çözümlenmesini zorunlu kılar. Bağımsız tiner ya da *özler* değildir çözümlenmesi gereken. Ya da kahraman-okur birlikteliğini sağlayan. Metin-ıçer ilişkilerle metni yaratan metin-dışı ilişkilerin *aşamalı* bir çözümlenmesi, sınıflararası ilişkileri verir.

20 Teorinin genelinde edebiyat da kapitalist toplumun özel bir eleştirisi biçimidir. Bu yüzden *de* burjuva gerçekçiliğinin eleştireliliğinden fazla bir şey olması gerekir.

21 *Dışardan*-bilinçlendirme'nin önemi apaçıktır. Bu dönüşümün proletaryanın okuma-yazma ve genel bilgi düzeyinin *yükselmesiyle* gerçekleşeceğini sanmak ve o günü beklemek, kendiliğindencilik'in

tartışma götürmez kanıtıdır. Bugünkü konjonktürde proletaryanın dönüştürülmesi, doğrudan doğruya bir *örgüt* sorunudur. Parti'nin yapısı ve işleyişi, *son* analizde elbet edebiyatı da etkileyecek, yazarı, sanatsal yöntemleri belirleyen içerik düzeyinde yönlendirecektir.

22 *Çöküş*'ü göstermeye yönelik bir söylem'in de «ilerici» olabileceğine ilişkin düşünceye kısaca değinmek gerekiyor. Özellikle E. Fischer'in geliştirdiği bu önerme her zaman iki anlamlıdır. Onayladığımız gibi yadsıyabilirsiniz de *çöküşü*. Anlatı'nın *nesnesi* olan *çöküş*, elden çıkan bir mutluluğun *simgesi* olarak sunulabilir. Önemli olan *çöküşün* zorunluluğunu, gerekliliğini duyurmak, bunun daha ileri bir aşamanın önkoşulu olduğunu vurgulamak, bunu da proletaryanın ideolojisi açısından yapmaktır. Söylem'in Marksist içeriğinin ortaya çıkarılması dilbilimsel bir analizi *de* gerektirir.

23 Konunun karmaşıklığını vurgulamak amacıyla çok *geliştirilmiş* bir örnek verilebilir: «*İtgi birliği*, yalnızca toplumsal sınıflar içinde değil, sınıflar arasında da *yapma* bir dayanışma meydana getirmekte, önemli bir ideolojik görev görmektedir. *Detroit baseball* ya da *hockey* takımının taraftarları olarak General Motors başkanıyla bir General Motors fabrikası hademesi eşit duruma getirilmektedir.» (P. Baran, P. Sweezy, *Tekelci Kapitalizm*, S. 419 dipnot, Çev: F. Onaran, Doğan Yayınevi) İlk iki italik bizim, ötekiler yazarların.

Eczacıbaşı ve Borankay voleybol takımlarının varlığı, olayın Türkiye açısından da güncellik taşıdığına en belirgin göstergeleridir.

24 12 Mart *tipikliğinden* ötürü vurgulanıyor. Bu gözlem, 1950 sonrası edebiyatının tümüne çevrilmiştir. İşçi sınıfını yalnızca Orhan Kemal *özne* edinmiştir.

Türk yazınında işçi sınıfının sorunu hiçbir zaman bir *iktidar* sorunu olarak görülmemiştir. Analiz, olgunun adil ücret ve çalışma düzeni çerçevesinde, yani *ekonomik* olarak konduğunu gösterir, *politik* olarak değil.

25 Yabancılaşma ile *işbölümü* arasındaki ilişkinin altını çizmek gerekmiyor. Çünkü gelişmiş bir işbölümü, yani kafa ve kol emeği arasındaki ayrılık en yetkin biçimine emeğin *metaa* dönüşümü ile kavuşur. İşbölümünün açılıp gelişmesi bu ilk koşula bağlıdır.

26 Kapitalistleşme süreci içindeki Türkiye'de de tüketimin aşırı ölçüde kısırıldığı ve tüketim mallarının (dayanıklı ve dayanıksız) çeşitlendiği, piyasa araştırmalarının verilerinde ve reklam harcamalarındaki belirgin artışta açıkça görülebilir. Artan taksitli satışlar da bu olgunun bir başka göstergesidir.

27 «Parada nasıl malların her türlü nitel farkı yok oluyorsa, paramın kendisi de radikal bir eşitlikçi gibi bütün farklılıkları yok eder. Ama paramın

kendisi bir maldır, bir dış şeydir, herhangi bir kim-
senin özel mülkü olabilir. Toplumsal kudret bu
yoldan özel kişinin kudreti haline gelir.» (K. Marx,
Kapital, 1. c., 1. K., S. 164 - 165, Çev: M. Selik, Sol
Yayıncıları). Marx, burada hemen Atinalı Timon'un
ünlü «altın» tiradını dipnotluyor. Alıntının edebî
anlatımı için oraya ya da *Atinalı Timon'a* bakıl-
ması.

²⁰ Türkiye için henüz uzak bir gelecek sorunu gibi
gözükün bu konunun şimdiden hiç değilse teorik
açıdan gündemde bulundurulması gerekir. Makina
ya da alet-insan ilişkisi tarım kesiminde de, sa-
nayi kesiminde de çeşitli sorunlar yaratacaktır.
Gazeteler «sistem analisti» ve «IBM programcısı»
arayan ilanlarla dolmaya başladı.

²¹ Olumsuz kelimesi sosyalist gerçekçiliğin «sosya-
lizmin» kurulması için bilinçle davranan, çevresini
bu açıdan aydınlatan «olumlu tip»inin negativi ola-
rak kullanılmıyor. Bu edebî kahraman burjuva
toplumunda da olumsuzdur. Dünyanın somut var-
lığına ya inanmadığı ya da doğa-toplumla ilişkisinde
daima tutarsız yanı abartmayı sayrılık haline
getirdiği için kendi-içine kapanmıştır. Olumsuz
kahraman, her türlü insanî uğraşının boşuna ol-
duğuna inanır, dünyada acıdan, mutsuzluktan baş-
ka bir şey görmez. Uyanır uyanmaz yitirmektedir:
ya bir hamamböceğine dönüştürerek ya annesinin
ölüm haberini alarak v.b. Rimbaud'nun tersine,
olumsuz kahramanın belleğinde «tufan anısı» hiç
yatışmaz. Hep kurşun namlu yatağına geldiğinde
tetliği çeken bir Rus Ruleti düşkünlüdür. Varlık ne-
deni bu oyunu oynamak ve yitirmektir. Dünyanın
«Sessizlik»inde kendi kendini tatmin ederken duy-
duğu zevk değil *acı*'dir. Olumsuz kahraman anlam
bulmamaktadır dünyada. Giderek bir anlam ara-
mayla da bırakmakta, değer yargısında bulunmak-
sızın gözlemekte ya da eylemektedir. Onu ele ve-
ren en açık gösterge *yitirme*'dir. Her şeyi yitirir:
Aşkını, umudunu, güvenini, direncini. Türk edebi-
yatının son yirmi yıldaki kahramanları bu açıdan
yeniden okunmalıdır elbet.

²² «Kendine yabancılaşmanın aşılması, kendine ya-
bancılaşma ile aynı yolu izler. Özel mülkiyet ilkin
yalnız nesnel görünümüyle ele alınır — ama gene
de özü emektir. Böylece varoluş şekli sermaye
olur ve sermaye olarak sermayenin de ortadan
kaldırılması gerekir.» (K. Marx, *1844 Elyazmaları*,
s. 99, Çev: M. Belge, Payel yayınevi)

K. Somer'in Sol yayıncıları arasında çıkan çevirisi,
cümle kuruluşu ve kelime seçiminde ayrımlar gös-
teriyor. Ayrıca Marx'ın metninde Proudhon'a ya-
pılan göndermenin ilgili cümlesi dip notunda be-
lirtilmiştir. (Bak: *1844 Elyazmaları*, Çev: K. Somer,
Sol yayıncıları S. 187)

²³ «Kapitalist, servet biriktirici gibi kendi kişisel
çalışması ve kendi kişisel imsakı oranında zengin-
leşmez, başkalarının iş-gücünü emdiği ve hayatın
sağladığı her türlü zevkten işçiyi uzak tutabildiği

oranda zenginleşir.» (K. Marx, *Kapital*, 1. Cilt, 4.
Kitap S. 158, Çev: M. Selik, Sol yayıncıları)
Marx gençlik döneminde aynı olguyu şöyle dile
getiriyor:

«Varlık sınıf ile proleter sınıf, aynı insanal yaban-
cılışmayı temsil ederler. Ama birincisi kendini
bu yabancılaşma içinde kendi yerinde duyar, bu
yabancılaşmada bir *doğrulama* bulur, bu kendinin
yabancılaşmasını *kendi öz erkliliğini* görür ve on-
da insanal bir varoluş *görünüşi*ne kavuşur; ikin-
cisi, kendini bu yabancılaşma içinde yıkıma uğ-
ramış duyar, bu yabancılaşmada kendi erksizliğini
ve insandışı bir varoluş gerçekliğini görür. O, He-
gel'in bir deyimini kullanmak gerekirse, alçalma
içinde, bu alçalmaya karşı *başkaldırma* — onun
insanal *doğasını* yaşamadaki durumuna karşıt kı-
lan, bu doğanın açık, kesin, bütünsel yadsınmasını
oluşturan çelişkinin, *onu zorunlu olarak götürdüğü*
başkaldırma» (K. Marx - F. Engels, *Kutsal Aile*
S. 61, Çev: K. Somer, Sol yayıncıları — Metnin baş-
şındaki *doğrulama* kelimesi ile bitimindeki italikler
bizim, ötekiler Marx'ın.)

Bu paragraf türkçede ilk defa S. Hilav tarafından
Alman İdeolojisi çevirisinin 61. sayfasında bir dip-
notunda verilmiştir. Ancak Hilav'ın çevirisinde «O,
Hegel'in...» diye başlayan bölüm yoktur.

²⁴ *Para'nın* bir süre yürürlükte kalacağı geçiş dö-
neminde *belli* piyasa ilişkileri de yürürlükte ola-
caktır ister istemez. Ancak bu geçiş döneminde
bile para kimliğini yitireceğine, emeği meta haline
dönüştüremeyeceğine göre, şeyleşme yokolma sü-
recine girmiş olacaktır. Bu yokolma devletin, iş-
bölümünün, özel mülkiyetin ortadan kalkmasıyla
sona erecek ve insanlığın tarih-öncesi bitecektir.

²⁵ G. Janouch, *Kafka ile Konuşmalar*, S. 100, Çev:
T. Oflazoğlu, Bilgi Kitabevi, İtaliye benim.

²⁶ Lenin ideolojisi olumlu bağlamda, proletaryanın
sınıf mücadelesindeki *bilimsel* kılavuzu anlamında
kullanır. Kendiliğindencilik'e karşı çıkarken, pro-
letaryanın dışardan bilinçlendirilmesi ve karşı-
ideolojinin önemi üzerinde durur. Şöyle yazar:
«Burjuva ideolojisi, sosyalist ideolojiden köken
bakımından çok daha eskidir, çok daha geliş-
miştir ve elinde ötekiyle kıyaslanamayacak ölçü-
de *geniş* yayılma imkânları bulunmaktadır. Ve bel-
li bir ülkede sosyalist hareket ne kadar genç ise,
sosyalist olmayan ideolojii yerleştirme çabalarına
karşı o ölçüde çetin mücadelelere girişmelidir.
İşçiler o ölçüde azimle, «bilinç unsurunun abartıl-
masına» v.b. karşı çıkıp yaygara koparan kötü da-
nışmanlara karşı uyarılmalıdır.» (Lenin, *Ne Yap-
malı?*, S. 54, Çev: M. Kabagil, Sol yayıncıları)
Proletaryanın daha iktidara gelmeden bir yönetici
sınıf niteliği kazanması sorunu, doğal olarak *parti*'
nin niteliği sorunudur ve yazının kapsamı dışında
kalmır.

²⁷ Kapitalizmin tekeli dönemindeki aşırı gelişmesi-
nin yarattığı sorunlar ve proletaryanın karşı tep-
kisi, burjuva düşüncesinin başlıca ilgi alanını oluş-
turuyor elbet. Marcuse'nin Marksizm-dışı çıkışın-
dan bile tedirgin olan burjuvazi proletaryanın bi-
linçlenmesini önleyecek, onu özümleyecek teoriler
geliştiriyor. Kapitalistlerle proleter arasında odaklan-
an sorun, yeni terimler bulunarak kaydırılıyor.
Örneğin sanayi-ötesi toplumu gibi.
Geleceğin teorisini Alvin Toffler, kapitalizme ye-
ni soğurma imkânları ve yöntemleri sunuyor:
«İleri teknolojinin yürürlükte olduğu toplumlarda
emeği sınıf *mülkiyet ilişkilerini* değiştirecek siya-
sal devrim çağrularına kulak asmamaktadır. Çoğu
kimse için zenginliğin artması tutarlı bir olgudur.
Horlanan orta sınıf yaşamlarını onlar bir başarı
olarak değerlendirmektedir.
«Kızgın azınlıklara sistemi *açmak*, onları gerçek
ortaklar olarak kabullenmek, sosyal amaçların
konmasında onları söz sahibi kılmaktır. Onları
yalıtmak, baskı altına almak çıkar bir yol değildir.»
(A. Toffler, *Şok*, S. 400 - 402, Çev: S. Sargut, Altın
Kitaplar)

Altı çizilen sözler, teorisinin amacını açıkça belir-
liyor. Alt-dizgeler, yani proleterya, etnik gruplar
v.b. gelişmelere göre *programlanmakta* ve bu ge-
leşmeler doğrultusunda uyarılıp yönlendirilmekte-
dir.

²⁸ Bu gözlem, somut politik mücadelenin belirli bir
aşamasında CHP'nin faşizme karşı demokrasi çağ-
rısının desteklenmemesi anlamına gelmez elbet.
Ancak, CHP'nin UDC çağrısını kulak ardı etmesi
de Türkiye sorununa hiç bir türüyle dayanışmaya
girmeyeceğini önceden göstermiyor mu?

²⁹ Hiç şüphesiz belli bir süre için. Bu konuda üç
ya da beş yıl gibi bir belirleme yapılamaz. elbet.
Ancak bu sorunun geçiş dönemi ve sosyalizm ev-
relerinin aşılıp Komünist topluma geçilmesiyle or-
tadan kalkacağı açıktır.

³⁰ Türkiye'nin kapitalistleşmesi olgusu DPT'nin ve
DİE'nin sayılarında şüpheye yer bırakmayacak bi-
çimde görülebilir. Burada sadece tarım ve sanayi
sektörlerinin ulusal gelirdeki payları ile kırsal ve
kentsel nüfusa ilişkin sayılarla yetiniliyor: 1960
yılında tarımın ulusal gelirdeki payı yüzde 44.3,
sanayinin payı yüzde 16.7, hizmet kesiminin yüzde
39.0 iken bu sayılar 1970 yılında sırasıyla şöyle
gerçekleşmiştir: Yüzde 30.4, yüzde 27.0 ve yüzde
42.6. Bu sayılar on yıl içinde tarım sektörünün kat-
kısinin azaldığını gösterir. (*Türkiye'de Toplumsal
ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, S. 100, DİE ya-
yını)

1960'da 18 milyon 895 bin olan kırsal nüfus 1970
de 21 milyon 849 bine ulaşmıştır. Aynı yıllarda
kentli nüfus ise 8 milyon 860 bin ve 13 milyon 818
bin olarak belirlenmiştir. 1970 yılına göre kentli
nüfus oranındaki artış 419'dur. (Ö. Özgür, *Türkiye'de
Kapitalizmin Gelişmesi*, S. 125, Gerçek Yayın-
ları)

³¹ Başta Bekir Yıldız olmak üzere bazı yazarlar bu
önemli konuya epeydir *yanaşmış* bulunuyorlar.
Ancak sorunun çok daha geniş boyutlar ve bakış-
açılarından ele alınması gerektiği açıktır. A. Ağa-
oğlu'nun *Fikrimin İnce Güllü* bu bakış açılarından

birinin ürünü olarak görülmeli, sevap ve günahları
bu noktadan sonra aranmalıdır.

⁴⁰ Türkiye'de *ilericilik*'in temsilcisi Cumhuriyet
Halk Partisi, 1950 yılından bu yana hiçbir seçimi
kazanıp *iktidar* olamamıştır. 1960'dan sonraki hü-
kümet olma dönemleri ya ordu tarafından sağlan-
mış ya koalisyon şeklinde gerçekleşmiştir. Bu koa-
lisyonların kısa ömürlü olduklarını belirtmek bile
gerekmez. 1973 ve 1977 seçimlerinde CHP'nin oy-
larında görülen artış büyük oranda sanayileşme sü-
recine giren kentlerde gerçekleşmiştir. Bu artışlar-
da işçi kesimi ile aydın-öğrenci kesiminin payını
açığa çıkarabilecek veriler yok.

⁴¹ Devletin görece *özerkliği* gözönünde bulunduru-
luyor elbet. Bugünün koşullarında devlet aygıtının
karmaşık bir yapı gösterdiği gerçek. Ancak bu
gerçek, son analizde devletin sınıfsal niteliğini, bu
niteliğin de mülkiyet ilişkilerinin billurlaştığı or-
tadan kaldırmaz. Üstelik yarı kapitalist ülkelerde
bürokrasinin büyük ölçüde sermaye sınıflarıyla
bütünleşme eğiliminde olduğunu da unutmamak
gerekir.

Bu konuda Türkiye'de yapılmış özgün bir çalışma
için Dr. Gencay Şaylan'ın *Türkiye'de Kapitalizm,
Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji* adlı kitabına (TO-
DAİE yayını 1974) başvurulabilir. Araştırmacı, bü-
rokrasi ve sanayi kesiminden deneklerle yapılan
soruşturmalara dayandığı kapsamlı çalışmasın-
da şu sonuca varıyor:

«Bürokrasinin, bazı konularda tipik bir küçük bur-
juva radikalizmi göstermesine *rağmen*, esas olarak
bugünkü topluma hakim burjuva değerlerini be-
nimsediği ve ayrıcalıklı tabakaların özü ve *temsil-
cisi* sayılabilen *girişimcilerle* (burada kapitalist an-
lamında kullanılıyor — (A.O) aralarında derin bir
siyasal ideoloji farklığı *bulunmadığı* söylenebilir
(...)

Devlet bürokrasisi, siyasal tutum ve eğilim açısın-
dan giderek hızlanan bir şekilde *kapitalizmle bü-
tünleşmektedir*»

⁴² İdeolojik araçların en güçlüsü sayılan radyo-te-
levizyonun durumu bu konuda yeterli bilgi vere-
bilir. TRT, en *ilerici* olduğu İsmail Cem döneminde
de kurulu düzenin değer-yargılarına bağlı kalmış-
tır. Cem'in ilk *büyük* hamlesi spor alanında olmuş,
Pazar günlerinin yayınının yüzde 80'ini spor oluş-
turmuştur. İkinci hamle, *eğlence* ögesinin artırıl-
masıdır. Tatlı Cadı türü saçmalıklarla Bonanza gibi
Amerikan kapitalizminin *köklerini* öven filmler bu
bölümde incelenmelidir. Aynı dönemde, halkla bü-
tünleşme amacına yönelik eski kültür değerlerinin
canlandırılması girişimi de, yürürlükteki *milliyet-
çilik* anlayışının kapsamında kalmıştır. L. Akad'ın
Ö. Seyfettin'den uyguladığı Diyet ve İncili Kaftan
gibi filmlerin açıkça *şoven* içeriğine hiçbir özur
bulunamaz.

Metin Erksan'ın filmleri ise tuhaf estetikleri ve
mistisizmleri dolayısıyla bu içeriğe ters düşer gibi
görünürlerse de egemen ideolojinin en belirgin ör-
nekleri olarak kalırlar.

İsmail Cem döneminde ideolojiyi kırmaya yönelik gerçek girişimler yerli ve yabancı *belgesel*'ler ve bazı haber programları olmuş, egemen güçlerin hemen saldırılarına hedef yapılmıştır. Faşizmi açığa vuran İkinci Dünya Savaşı belgeseli ile Doğu bölgesindeki kaçakçılık ve hayvancılık sorunlarını inceleyen belgeseller gibi.

⁴³ Kemal Tahir'in köyünün çok özel bir bakış açısının ürünü sayıldığını hemen belirtmek gerekiyor. Tarımsal ilişkilerin *belirli* bir bölgedeki çözümlerini bütün sonuçlarıyla Türkiye çapında genellemek isteyen K. Tahir köylülüğü değersel, törel ve davranışsal açıdan *küçültür*. Hiç mi hiç *güveni* yoktur bu «çarıklı erkân-ı harp». Kadını «büyük mal», erkeği «pezevenktir». Köy ve köylülüğe ait mistifikasyonun örtüsünü ortadan kaldırırken —buradaki abartılmış acımasızlık *Büyük Mal*'da en uç sınımda izlenebilir— K. Tahir'in bu insanların işe yaramazlığı konusunda başka bir mistifikasyon yaratıp yaratmadığı, özgün bir araştırmanın ışık tutucu sorusu olabilir.

Y. Kemal'in Meryemce'si ya da F. Baykurt'un İrazca'sı mı K. Tahir'in kadınları mı? sorusu doğrudan doğruya teorik bir sorudur, edebî değil. Bu soru, romanların erkeklerini de kapsar çünkü, Romancının kişileriyle ilişkisinde *devlet-tebaa* ilişkilerinin küçültülmüş bir haritasının görülebileceğini söylemek hiç de abartılmış bir yorumlama gibi görülmemelidir.

⁴⁴ Orta tabakalarca da tutulan, kentten kıra yayılan «dolmuş müziği» neredeyse gecekondü kökenlidir. Suriye sınırından giren bu müzik, kısa sürede büyük gelişme göstermiş, kendi şarkıcılarını, bestecilerini yetiştirmiştir. O. Gencebay'dır ilk altın plak'ın sahibi. Yüz binlik satışa ulaşarak sinema ve sahneye sıçrayan bir başka ses Neşe Karaböcek'tir. J. Hendrix ya da S. Bessie'yi özümleyemeyen gecekondü kendi *idol*'lerini yaratacak elbet. Kırda son manevî göbekbağını kesmekte olan gecekondülarda kırdı olduğu kadar *dolaysız* biçimde konuşmamaktadır devlet. Varoşlardan itibaren görev bölümü başlamakta, yöntemler çeşitlenmektedir.

⁴⁵ *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, S. 443, DİE yayını.

⁴⁶ H. Topuz, *Türk Basını*, S. 253-255, Gerçek Yayınları.

⁴⁷ *Türkiye'de Toplumsal ve Ek. Gel. 50 Yılı*, S. 473-475.

⁴⁸ Örneğin *Dünya* gazetesinin *müteahhit* olan sahibi, bir Fransız firmasıyla prefabrike konut yapımı konusunda anlaşma imzalayınca 250 bin tirajlık bir kampanya başlatmıştır.

⁴⁹ Örneğin 1963-1971 yılları arasında Türkiye'nin toplam yatırımları 166 milyar 465 milyon, sanayi yatırımları 37 milyar 402 milyon lira olarak gerçekleşmiş, buna karşılık askerî *tüketim* harcamaları 35 milyar 566 milyon lira olmuştur. Askerî tüketim harcamaları toplam yatırımların yüzde 22'sini, sanayi yatırımlarının ise yüzde 97'sini karşı-

layan bir büyüklüğe ulaşmıştır. (Ö. Özgür, *Sanayileşme ve Türkiye*, S. 266, Gerçek Yayınları).

Bu sayıların sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan yorumlanması hiç yapılmamıştır günlük basında. Bırakın yorumlamayı, bu sayılar oranlanmamıştır *bile*. Böyle bir girişim NATO üyesi olarak sanayileşmeye çalışan Türkiye'nin kalkınma hamlesi ve bağlamı hakkında çok ilginç bilgiler verebilirdi kitlelere.

⁵⁰ Burada gazetelerle gazetecileri birbirine karıştırmamak gerekiyor. Yanlış-bilinci kırmaya çalışan pek çok gazeteci vardır bugün. 1965 öncesinde bir Çetin Altan olayı vardır ki, bir daha tekrarlanması çok zordur. O dönemin tarihî koşullarının olgunluğu falan bu olayın değerini azaltmaz. Altan, bir partinin gücüne erişmiş gözüküyordu o yıllarda. Ancak, bunlar olağan-dışı olgulardır ve basın sanayindeki ilerici ve Marksist yazarların kişisel sütunlarındaki çabaları, elbette ki sermaye'nin denetimindedir ve bir anda ideolojiyi kırmayı beklenemez.

⁵¹ Bu dergiler, çalışanların kafa yapıları yönünden sosyal-demokrat çizgide dergilerdir ve bu nitelikleriyle en azından düzenin bazı kurumsal ilişkilerini eleştirdikleri için okunmaktadırlar. Her türlü toplumsal-kurumsal eleştiriden vazgeçerek yalnızca CHP ve sol'a karşı olmakla yaşayacağını sanan bir *sağcı* mizah dergisi kısa sürede batmıştır.

Bu olgular, gelişmiş kentlerdeki okur-yazar nüfusun sistem-içi bir eleştiriye açık olduğunu, hattâ bu eleştiriye *aradığını* göstermektedir. Sorun, sermayenin ideolojik araçlar üzerindeki egemenliğini kırarak bu arayışı yönlendirebilmektir.

⁵² Kadın sorunu gerektiği biçimde incelenmemiştir de, önemsenmemiştir de. Kadın nüfusun eğitimi durumu, iş alanları, geliri, siyasal eğilimi, evlenme-boşanma oranı v.b. konular araştırmacısını beklemektedir. Toplumda giderek önemli bir rol oynamaya başlamıştır kadın. Ecevit'in propaganda gezilerinde görülen kadın dinleyici sayısı, değerlendirilmesi gereken bir olgudur.

⁵³ Aynı olgudan doğan bazı eleştirel gözlemler *Vatan* gazetesi için de yapılabilir. Marksist çizgide olduğunu kanıtlayabilmek zaman zaman fonksiyonculuğa bile kayan *Vatan*, işçi sayfasında Marksist yazarlarına karşın 30 bine ulaşamamıştır. Bu çok basit yaklaşım, solcu gazetelerin niteliksel ve niceliksel bir özeleştiri yapmalarını gerektirmektedir.

⁵⁴ Tiyatroya gidenlere sunulan ise, *Damdaki Kemancı* gibi alttan-alta Sovyetler Birliği düşmanlığı yapan ya da *My Fair Lady* gibi sınıf değiştirme'nin mümkün olduğunu işleyen oyunlardır. Ankara ve İstanbul'da ödenekli ve özel tiyatroların repertuarlarının incelenmesi Anouilh'den O'Neil'e, Strinberg'den Beckett'e, burjuvazinin sorunlarını işleyen yazarların önde geldiğini gösterir.

Son yıllarda bazı özel tiyatrolarda sahnelenen gerçekten devrimci bazı oyunlar *yasaklanmış*, haklarında dava açılmıştır. Üstelik bu oyunların seyir-

cisinin büyük bölümünü de burjuvazi ve küçük burjuvazi oluşturmuştur. Tiyatroların bilet fiyatlarının asgari on lira olması, bu durumun nedenlerinden biridir elbet.

⁵⁵ Bu bildirinin anlaşılmasında Yılmaz Güney'in başkaları hesabına çevirdiği filmlerde piyasa koşullarına uyarak çok fazla *silâh* kullanmasının, kendi hesabına çevirdiği filmlerde ise plastik kaygılarla çok fazla *susmasının* payı olduğu söylenebilir.

⁵⁶ Yazıda proletaryanın *henüz* kendisi-için sınıf durumuna gelmediği ve ideolojik baskı altında bulunduğu belirtildiyse, bu, sadece bir karşı-ideoloji geliştirilmesi konusunun *teorik* ve *pratik* önemini vurgulamak içindir.

Yoksa bilinir ya da bilinmesi gerekir ki en *kendiliğinden* işçi sınıfı bile *hareketsiz* değildir ve ideolojinin kapsamında da kalsa en azından *ekonomik* alanda mücadele verir. Üstelik proletarya 16-17 Haziran olaylarında, DGM konusundaki tutumunda ve ikincisi provakasyona uğrayan 1 Mayıs gösterilerinde *siyasal* olgunluğa geçişinin örneklerini de vermiştir.

Ancak bu yazı ideoloji ve karşı-ideolojinin teorik sonuçlarını irdelemeyi amaçladığı, temel önermelerin saptırılmamış bağlamını kolladığı için bazı olguların gereğinden fazla büyütülerek işçi sınıfının eylemine yönelik tehlikelerin küçümsenmesine karşı uyanık olmaya çalışıyor.

⁵⁷ Lenin'in ünlü «Parti Teşkilâtı ve Parti Edebiyatı» başlıklı yazısı ile konuya ilişkin öteki yazı ve değerlerinin içeriği bellidir. Bunlardaki bağlayıcı kavram «yan tutan edebiyat»dır. Lenin «yazar istediğini yazar, okur da istediğini okur» biçimindeki düşünceyi Oblomovculukla suçlar ve edebiyatın karşı-ideolojinin kurulmasındaki önemini vurgular. Krupskaya'nın «Parti Edebiyatı» yazısının yanlış yorumlandığı biçimindeki Lenin'e dayandırdığı açıklaması bu bağlamı geçersiz kılabilecek yetkinlikte görülüyor. Krupskaya'ya belirtilen yazarın yaratıcılığına, yani nasıl yazacağına karışmamamın iyi olacağıdır. Yoksa yazar ideolojik planda elbette ki Partili kalacak, aklına geleni yazmayacaktır. En azından fabrikaların ve çiftliklerin kolektifleştirilmesinden yakınmayacaktır.

⁵⁸ Örneğin makina işçisi *artık* araçından dolaysız korku duyan ya da *robotlaşan* biri değildir. Tam tersine, kullandığı araçta kendisinin ilerdeki *boş zamanının* potansiyel gücünü bulan *etkin* biridir. Geçiş döneminde ve sosyalist toplumda otomasyon bedeni-zihni yetenekleri kısırlaştıran bir uygulama olmayacaktır. Proletarya otomasyonda *özgürlüğünü* tanyacak ve kişisel *yeteneklerini* geliştirecektir.

⁵⁹ Şeyleşmenin başka biçimler altında Komünist toplumda da sürüp gideceği yolundaki varsayım, düpedüz burjuva edebiyatının tematiklerine ilgi duyan özürcü anlayıştan gelmektedir. Kapitalizmin

eleştirilmesinde ve ahlâken değil bilimsel olarak suçlanmasında kullanılan teorik bir kavram Komünist toplum için *de* geçerli kılındığında, artık o kavramın *dönüştürücü* niteliğinden söz edilemeyeceği unutuluyor. Bu yorum, şeyleşmeyi *içsel* bir terim durumuna getirir ve Marksizmin devrimci *pratiğinin* yoksanmasına yol açar.

⁶⁰ Yaşanan günlerde de örnekleri görülen bu düş kırıklığının somut nedenini, kanlı kavga günlerinin içinde çok gündelik sözlerle söyle dile getiriyor Troçki: «Kuşkusuz şair kendini burjuvadan *bağımsız* sanıyordu, hatta onunla *kavga* bile etmişti. Gelgelelim sorun devrimin ciddiyeti içinde ortaya konulduğu *anda* şair iliklerine kadar asalak olduğunu belli etmiştir. Modern tarihte gerek bireysel, gerekse meslekî sanat, eski kollektif halk sanatının tersine, yönetici sınıfların bolluğu ve boş zamanı içinde serpildi ve onların kapatması olarak kaldı. Toplumsal ilişkilerin *dengede* olduğu zamanlarda o kadar elle tutulur olmayan bu kapatma ögesi, devrimin baltasının eski sütunlara inmesiyle *birlikte* en kaba biçimde ortaya çıktı.» (L. Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, S. 40, Çev: H. Portakal, Köz yayınları, İtalikler bizim).

Özel anlamda şairin, genel anlamda yazarın durumuna ilişkin bu yorum, elbette ki *Troçkizmin* bağlamı içinde alınmamıştır. Troçki'nin sözlerinin sertliği ise ihtilal günlerinin çetinliğinden esinlenmektedir.

⁶¹ «İşçiler, *işçiler için literatür*'ün yapma dar sınırları içine kendilerini hapsedememlidirler. Genel *literatür*'den yararlanmayı gittikçe daha iyi öğrenmemlidirler. Burada, belki de 'kendilerini hapsedememlidirler' yerine 'hapsedilmemlidirler' demek daha doğru olur, çünkü işçilerin kendileri aydınlar için yazılmış olan her şeyi okumak ve daha çok okumak istemektedirler.» (Lenin, *Ne Yapmalı*, S. 52 dipnot, italikler Lenin'in.)

Lenin'in bu uyarısı, öncelikle politik literatürü vurguluyormuş gibi gelebilir. Ancak notun düşülmesinin nedeni, bir ideolojiyi yaratılmasında işçilerin rolünü belirtmek olduğundan, bu vurgulamanın her türlü *kültürel* yaratıcılığı kuşattığı açıktır. Bu bakımdan varolan edebiyat proletaryanın potansiyeli ile ilintide olduğunu bilmek zorundadır. Karşı-ideoloji, aydın/aydın-olmayan ikilemini aşmayı öngörür. Koşulların güçlüğü ödün verilmesini ve işçi edebiyatı-aydın edebiyatı gibi sınıflandırmalar yapılmasını hoş göstermemelidir. Marx, toplumun komünistçe örgütlenmesinde bireyin bir sanatın *sınırlarına* hapsolmayacağını belirtir ve «ressamlar olmayacak, başka işleri arasında resim de yapan insanlar olacaktır» derken bu *yeni*, daha doğru deyimle *bütünsel* insan'ın gökten zembille inmeyeceğini biliyordu elbet.

⁶² «Devrimci» çevrelerce sevilen, tutulan bazı yazar ve şairlerin aşk anlayışının irdelenmesi ideolojinin yapısını daha açık biçimde ortaya koyabilir. Burada, aşağıdaki genellemelerle yetinilmektedir:

Bu eserlerde kadın ister tensel, ister düşünsel yönden olsun, aşkınlştırılmıştır. Kadın erkeğin gölgesidir adeta. Kahrman onsuz edemez. Vazgeçiş, ayrılış bir tür *ölüm*'dür. Sonsuza *dek birlikte* olacaklardır. Erkek «kendi gözünden bile kıskanır» kadını, *canından* çok sever. Bu anlayışın kadının bir *mülk* olarak görülmesinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Teorinin kadın ve aşk konusuna çok başka bir açıdan baktığının farkında olması *gerekir* kültür-sanat adamının.

⁶³ «Edebî değer» apaçıktır ki «yazmayı» belirlemiyor. Vurgulanan yazmayı gerektiren, bu eylemi zorunlu kılan güdüler, eğilimler, düşüncelerdir. Anlatı ile anlatılan arasındaki ilişki yadsınmıyor elbet. Yürürlükteki edebî değerlerin yürürlükteki edebî teknikleri ürettiği söyleniyor. Eleştiri Türkiye'de on beş yıldır çağdaş burjuva edebiyatının özümlemesine yardımcı oluyor. «Özelliksiz Adam» açıkça *belirleyici* adama dönüştürülüyor. Anlamakla onaylamak, yorumlamakla benimsemek özdeşleştiriliyor. Gregor Samsa *duyarlıktı* eleştirmen-okuru yerinden hoplatıyor da Şolohov'un, Amado'nun kişileri *yaşamış* bile sayılmıyor. Dos Passos'da bile nerdeyse *yazı* bulmayan bir yazımı üreten nedir acaba?

⁶⁴ (A. Camus, *Başkaldıran İnsan*, S. 314, Çev: T. Yücel, Varlık yayımları. İtaliye benim.) Başlıca amacı tarihe *ilgisizliği* övmek olan Camus, edebiyatı metafizik bir olgu olarak kavramaktadır. Başkaldırma ve son insan sözleri buradaki bağlamlarıyla şu anlama gelirler yalnızca: Orosunun acısı, proleterin acısı, siyasal suçlunun acısı olacaktır, çünkü orospuluk, proleterlik, suçluluk olacaktır. Çünkü metafizikçi edebiyat için *gereklidir*.

⁶⁵ Ya da «belirtge»yi. Buradaki bağlamında ilk kez Saussure'ün kullandığı terim üzerinde Türkçe'de kesin bir anlaşma görülmüyor. Örneğin Saussure'ün çevirmeni B. Vardar «gösterge» terimini kullanıyor, T. Yücel ise «belirtge»yi. S. Bayrav'ın ise *Yapısal Dilbilimi* adlı kitabında «belirti»ye, son yazılarında ise «gösterge»ye yakınlık duyduğu görülüyor. Bu yazıda «gösterge» terimi daha kullanışlı bulundu.

⁶⁶ Anlam dilin *gerçekleştiği* söylem'de belirir ve kesinleşir. Karşı-edebiyatın *emek* diye anladığı ile fabrika sahibinin konuşmasında *emek* diye anladığı birbirine benzemez. Bu açıdan bakıldı mı fabrika sahibi ile işçinin aynı *emek* kelimesinin öznesi olamayacakları görülür. Kelimelerin anlamları yok, kullanımları vardır önermesiyle dile getirilen budur.

⁶⁷ On beş yıldır edebî alanda bilinç-akımı, yeni-roman ya da Kafka'gil eğretileme övüldü. Yansıma teorisi ya görmezden gelindi ya da en yüzeysel yorumları bahane edilerek eleştirildi. Gerçekten sırfsız toplumda özel anlamda edebiyatın, genel anlamda sanat'ın varlığı sorunu, ancak yansıma teorisi açısından doğru biçimde, kurguya başvurulmadan konabilir. Burjuvaziye *uzlaşmayı* seçen özürücü tavırın Brecht'i değil Lukacs'ı tutuşu, yan-

sıma teorisi açısından anlaşılır bir tutumdur. Burjuva eleştirel gerçekçiliğinde takılıp kalan Lukacs'ın, *estetik* kaygılar dolayısıyla karşı-ideoloji içinde yer alan sosyalist gerçekçilik'e gönlünün yatmadığı, açıkça sezilmektedir. Gorki ile bir iki Sovyet yazarını över gibi *görünmesi* eleştirel gerçekçilikten vazgeçtiği anlamına gelmez. Ne yazık ki «çağdaş gerçekçilik»i yargımlarken yaratıcı bir Marksist edebiyatın edebî teknikleri hakkında hemen hiç düşünmemiştir Lukacs.

⁶⁸ Balzac'ın gerici eğilimlerine karşın burjuvazinin *ilerici* niteliğini vurguladığına ilişkin bilinen yorumlama bu yargıyı geçersizleştirmez. Tam tersine doğrudur. Balzac ideolojinin kapsamında yazıyordu yine de ve yükselen burjuvazi daha iktidar *öncesinde* bazı değer-yargıları *yaratmıştı*. Marksist yazar ideolojiyi parçalamayı *bilinçli* olarak seçtiğinden siyasal eğiliminin *kendiliğinden* niteliği kaybolur. Marksist bir yazarın dinci ya da sömürgeci eğilimler göstermesi, yazarın Marksizmi konusunda bir yanlış anlama yoksa, eşine az raslanır bir olgu olarak görülmelidir.

⁶⁹ Nevroz sağlıklı bir olgudur, edebî değil. Edebî bir öndeğer olarak görülmek isteniyorsa, niye hep zihni-psşik süreçlerin *kendinde* bozulması olarak alındığı sorulmalıdır. Madende ya da fabrikada çalışan bir proleter *de* yakalanabilir nevroza. Burada hastalığın *dışsal* olduğu hemen belirecektir ama. Ve bir proleter olduğu için *de* nörotik kişilik kendini özel bir gösterge sistemine dayanan bir üst-dil'e gerek duymadan ortaya koyacaktır. Buradaki *politik* anlamlamanın nasıl sunulacağı başka bir *düzeyin* sorusudur elbet. Sorun'un bu açıdan konuluşunun ilk örnekleri olarak Zola'nın romanlarına bakmak yeter. En azından *L'Assommoir*, *Nana* ve *Germinal*'e. Büyük Gorki, henüz *gerekmediği* için gündeme getirilmiyor.

⁷⁰ Y. Atılğan'ın ilk romanı *Aylak Adam* İstanbul'da geçiyordu. Nörotik kişisi üniversite çevresindedi. Nevroz durumunun iyice geliştiği Anayurt Otel'i nin Zebercet'i ise taşraya yerleşmiştir.

⁷¹ Yeteneklerini görmezden *gelemediği* yazarları da özümlemeye çalışır. Y. Kemal çözülen köylülüğün ve gelişen kapitalizmin yarattığı sınıf çelişkilerini gösteren bir romancı olarak sunulmuyor artık, bir mit yaratıcısı diye tanımlanıyor. Mit ve mitos kavramlarının, bugünkü bağlamında ancak sınıflı topluma özgü olduğu, Marksizmin mitlere son vermeyi amaçladığı unutuluyor. Y. Kemal'in mit yaratımıyla ilgisi olmadığı, son iki kitabında fazlaca vurguladığı simgeleştirme yönteminin bu biçimde yorumlanamayacağı geçerken belirtilmelidir.

⁷² Geri-besleme özetle şudur: Bir mesajla uyarılan alıcı, uyarılır uyarılmaz mesajı aldığı belirten bir karşı mesaj gönderir. Örneğin «evet» ya da «hayır» der. Başını onaylayıcı biçimde sallar ya da eliyle bir red hareketi yapar. Bu eylemlerin hepsi geri-besleme'nin kapsamındadır ve mesajın doğru alınıp alınmadığını açığa vururlar, Edebî

metin *de* son analizde bir mesaj, bir haber iletiyor şüphesiz.

⁷³ Düzensiz kentleşme yerilirken, örneğin bu durumun zorunlu ve gerekli niteliği gözden kaçırılıyor. Bu yüzden belli bir toplum düzeninin yarattığı Boğaziçi için dövuven A.Ş. Hisar'la aynı düzeye düşülüyor. Yalnızca hizmet sektörünün 1976 sayılarıyla ulusal gelire katkısının yüzde 57'ye ulaştığı bir ülkede eski *yahılar* düzenine dayalı bir yerleşim özmek akıl alır iş değildir. Sanayileşme olgusunun bazı olumsuz yan etkilerine değinirken küçük toprak mülkiyetinin kısıktılması ya da köylülük ilişkilerinin ve köysel değerlerin cilalanması da aynı biçimde ideolojik motiflerdir.

⁷⁴ Artık öyle bir aşk olmadığı için milyonlar sattı *Love Story* ve filmi milyonlar seyretti. Gösterilen ilgi Segal'in ya da filmcilerin edebî görsel ustalığından değil, çalışan ve manen yoksullaşan kitlelerin para'nın biricik *belirleyici* olduğu kapitalist

toplumda «manevî, insanî olana özmenden kaynaklandı. Bu özleme yol açan *nefreti* gizleyen Segal'in zengin-yoksul aşkının mümkünlüğü yutturmacası, daha işin başında şeyleşmiş ilişkileri soyutlaştırarak sistem-dışı'na taşımaya yönelir.

⁷⁵ O. Rıfat olayları *Bir Kadının Penceresi*'nden *seyrettiği* romanının girişinde geri-kalmışlık koşullarını açıklarken şunları yazıyor örneğin: «Al-datmaca büyüdükçe tepki çoğalır. Eylem, kimi zaman *yasal* çerçevenin dışına taşar. Bunu faşist baskılar *izler*.» Buradaki yasallık koşulunun ve faşizmin bu koşulun ihlalini izlemesinin ideolojik içeriği apaçık ortadadır. Kendiliğindenci sosyal-demokrat değil mi bu? Ama *ilerici* eleştirmen bu noktayı görmezden gelir ve romanın içeriğinden hiçbir şey anlamadığı için *de* aşkın dönme-dola-bında takılı kalır. Marksist eleştiri öündeki metni bu açıdan yorumlar, karşı-edebiyat ise bu türden *lapsus*'lara düşmez. *İlerici* değil *Marksist* oldukları için.

HAVASS yayımları

TÜRKİYE BELGELERİ DİZİSİ: 001

“Ministry of Foreign Affairs of the U.S.S.R.
Archives Division
German Foreign Office
German Policy in Turkey
(1941 - 1943)”

S.S.C.B. Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü
Alman Dışişleri Dairesi
Belgeleri

Türkiye'deki Alman Politikası
(1941 - 1943)

Tam Metin İngilizce Ekleriyle

Ciltli, kuşe kağıda büyük boy olarak hazırlanmıştır.

40 Lira

Türkçesi: Levent Konyar
ÖDEMELİ * GÖNDERİLİR

HAVASS Yayınları

Hüsrev Gerece Cad., Işıl Apt. 35/2, Teşvikiye/İST.

Havale ve yazışma:

HAVASS Yayınları, P.K. 55, Teşvikiye/İSTANBUL

* Posta masrafı yayınevi tarafından ödenir.

On kitaplık siparişlerde % 20 indirim yapılır.